

Novovjekovna arheologija u Hrvatskoj - problemi metodologije, terminologije i imena

Azinović Bebek, Ana

Source / Izvornik: **Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu, 2018, 35, 299 - 319**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

<https://doi.org/10.33254/piaz.35.11>

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:291:644947>

Rights / Prava: [Attribution 3.0 Unported](#)/[Imenovanje 3.0](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-04-01**

INSTITUT ZA
ARHEOLOGIJU

Repository / Repozitorij:

[RIARH - Repository of the Institute of archaeology](#)

UDK 902
ISSN 1330-0644
VOL 35/2018.
ZAGREB, 2018.

Prilozi

Instituta za arheologiju u Zagrebu

Izdavač/*Publisher*
INSTITUT ZA ARHEOLOGIJU
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY

Adresa uredništva/*Address of the editor's office*
Institut za arheologiju/*Institute of archaeology*
HR–10000 Zagreb, Ulica Ljudevita Gaja 32
Hrvatska/*Croatia*
Telefon/Phone ++385/(0)1 61 50 250
Fax ++385(0)1 60 55 806
e-mail: urednistvo.prilozi@iarh.hr
<http://www.iarh.hr>

Glavni i odgovorni urednik/*Editor in chief*
Marko DIZDAR

Uredništvo/*Editorial board*
Marko DIZDAR, Snježana KARAVANIĆ, Viktória KISS (Budapest, HUN) (prapovijest/Prehistory),
Goranka LIPOVAC VRKLJAN (antika/Antiquities), Tajana SEKELJ IVANČAN, Katarina Katja
PREDOVNIK (Ljubljana, SLO), Natascha MEHLER (Wien, AUT), Juraj BELAJ, Tatjana TKALČEC
(kasni srednji vijek i novi vijek/Late Middle Ages and Modern era), Predrag NOVAKOVIĆ
(Ljubljana, SLO) (metodologija/Methodology)

Izdavački savjet/*Editorial advisory board*
Dunja GLOGOVIĆ (Zagreb), Ivor KARAVANIĆ (Zagreb), Laszlo KÓVACS (Budapest, HUN),
Kornelija MINICHREITER (Zagreb), Mladen RADIĆ (Osijek), Aleksandar RUTTKAY (Nitra, SK),
Ivančica SCHRUNK (Minneapolis, USA), Željko TOMIČIĆ (Zagreb), Ante UGLEŠIĆ (Zadar)

Prijevod na engleski/*English translation*
Edward BOSNAR, Kristina BRKIĆ, Nikola CESARIK, Ivan DRNIĆ, Ana ĐUKIĆ, Nataša
ĐURĐEVIĆ, Emanuele FALCONE, Stašo FORENBAHER, Marija KOSTIĆ, Danijel LONČAR,
Marko MARAS, Tina MILAVEC, David ŠTRMELJ

Lektura/*Language editor*
Ivana MAJER (hrvatski jezik/Croatian, slovenski jezik/Slovenian)
Marko MARAS (engleski jezik/English)

Korektura/*Proofreads*
Katarina BOTIĆ
Marko DIZDAR

Grafičko oblikovanje/*Graphic design*
Roko BOLANČA

Računalni slog/*Layout*
Hrvoje JAMBREK

Tisak/*Printed by*
Tiskara Zelina d.d., Sv. I. Zelina

Naklada/*Issued*
400 primjeraka/400 copies

Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu uključeni su u sljedeće indekse/
Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu are included in following indices:
DYABOLA – Sachkatalog der Bibliothek – Römisch-Germanische Kommission des Deutschen
Archaeologischen Instituts, Frankfurt a. Main
Clarivate Analytics services – Emerging Sources Citation Index
CNRS/INIST – Centre National de la Recherche Scientifique/L'Institut de l'Information Scientifique
et Technique, Vandoeuvre-lès-Nancy
EBSCO – Information services, Ipswich
ERIH – European Reference Index for the Humanities, European Science Foundation, Strasbourg
SciVerse Scopus – Elsevier, Amsterdam

Sadržaj

Contents

Izvorni znanstveni radovi

Original scientific papers

5	DARIO VUJEVIĆ STIPAN DILBER Izvor – špilja Ričina u Buškome jezeru. Prvi tragovi paleolitika na području zapadne Hercegovine	DARIO VUJEVIĆ STIPAN DILBER <i>The Ričina spring cave in Buško Jezero. The first traces of the Palaeolithic in the western Herzegovina region</i>
29	IVAN DRNIĆ KONSTANTINOS P. TRIMMIS ALEXANDRA HALE RICHARD MADGWICK KELLY REED ANTONELA BARBIR MARIN MAĐERIĆ Assemblages from Marginal Spaces: The results of the excavations in Mala (Nova) Pećina near Muć and the Neolithic of Dalmatinska Zagora	IVAN DRNIĆ KONSTANTINOS P. TRIMMIS ALEXANDRA HALE RICHARD MADGWICK KELLY REED ANTONELA BARBIR MARIN MAĐERIĆ <i>Nalazi iz marginalnih prostora: Rezultati istraživanja Male (Nova) pećine pokraj Muća i neolitik Dalmatinske zagore</i>
71	HRVOJE KALAFATIĆ BARTUL ŠILJEG KRUGOVI PARNJACI: novi uvidi u neolitičke obrasce naseljavanja	HRVOJE KALAFATIĆ BARTUL ŠILJEG TWIN CIRCLES: new insights in the Neolithic settlement pattern
113	STAŠO FORENBAHER Ljubljana i Cetina: lončarski stilovi 3. tisućljeća prije Krista na prostoru istočnoga Jadrana	STAŠO FORENBAHER <i>Ljubljana and Cetina: Pottery Styles of the Third Millennium BC in the Eastern Adriatic</i>
159	ZVONKO BOJČIĆ DARIA LOŽNJAK DIZDAR TOMISLAV HRŠAK Nove spoznaje o kronologiji groblja Batina – Sredno na početku starijega željeznog doba	ZVONKO BOJČIĆ DARIA LOŽNJAK DIZDAR TOMISLAV HRŠAK <i>New knowledge about the chronology of The Batina – Sredno cemetery at the beginning of the Early Iron Age</i>
193	KORNELIJA A. GIUNIO NIKOLA CESARIK DAVID ŠTRMELJ Šest baza počasnih statua iz Jadera	KORNELIJA A. GIUNIO NIKOLA CESARIK DAVID ŠTRMELJ <i>Six Honorary Statue Bases from Iader</i>

- 219 MIRKO RAŠIĆ
JOSIPA BARAKA PERICA
Starokršćanski kompleks u Docima kod Vitine:
rezultati revizijskih arheoloških istraživanja
- 239 TINA MILAVEC
The elusive early medieval glass: remarks on
vessels from the Nin – Ždrijac cemetery, Croatia

- MIRKO RAŠIĆ
JOSIPA BARAKA PERICA
*The early Christian complex in Doci, Vitina: the
results of the revised archaeological research*
- TINA MILAVEC
*Izmikajoče se zgodnesrednjeveško steklo:
komentar k posodam z grobišča Nin – Ždrijac,
Hrvaška*

Pregledni rad

- 251 ANA ĐUKIĆ
Prapovijesne glačane kamene izrađevine
sjeverozapadne Hrvatske
- 291 MARIN ZANINOVIĆ
Kako sam ustanovio postojanje grčkoga katastra
(chora) u Stariogradskom polju
- 299 ANA AZINOVIĆ BEBEK
Novovjekovna arheologija u Hrvatskoj – problemi
metodologije, terminologije i imena
- 321 UPUTE AUTORIMA

Report

- ANA ĐUKIĆ
*Prehistoric polished stone implements from
northwestern Croatia*
- MARIN ZANINOVIĆ
*How I identified a Greek cadastre (chora) on the
Stari Grad Plain*
- ANA AZINOVIĆ BEBEK
*Early Modern Archaeology in Croatia – Problems
of Methodology, Terminology and Nomenclature*
- GUIDELINES FOR CONTRIBUTORS

Novovjekovna arheologija u Hrvatskoj – problemi metodologije, terminologije i imena

Early Modern Archaeology in Croatia – Problems of Methodology, Terminology and Nomenclature

Pregledni rad
Novovjekovna arheologija

Report
Early modern archaeology

ANA AZINović BEBEK
Hrvatski restauratorski zavod
Nike Grškovića 23
HR-10000 Zagreb
aazinovic@h-r-z.hr

UDK/UDC 902/904(497.5)"654"

Primljeno/Received: 20. 01. 2018.

Prihvaćeno/Accepted: 02. 08. 2018.

U članku se daje pregled korištenja i značenja termina novovjekovna arheologija u svijetu i Hrvatskoj. Angloamerička i britanska znanstvena zajednica bave se arheologijom novoga vijeka od 60.-ih i 70.-ih godina 20. stoljeća. Zapadnoeuropska arheologija posvećuje ovoj grani više pažnje 70.-ih i 80.-ih godina 20. stoljeća. Srednjoeuropska arheologija intenzivnije se bavi pitanjima novovjekovne arheologije posljednjih 30-ak godina. U ovome se radu iznose svi termini koji se pojavljuju u stručnoj i znanstvenoj literaturi, pojašnjava se njihovo značenje u povijesnom i arheološkom kontekstu te se sagledava metodološki pristup obuhvaćenih znanstvenih zajednica. Također se iznosi stanje istraženosti u Hrvatskoj, statistički podaci o vrsti i broju istraživanja novovjekovnih nalazišta Hrvatske, kao i prijedlozi periodizacije, terminologije i nazivlja. Arheologija novoga vijeka u Hrvatskoj relativno je mlada znanstvena disciplina koja ima priliku učiti na uspjesima i pogreškama europske novovjekovne arheologije te se razviti u jaku i dominantnu, multidisciplinarnu struku, metodološki se nastavljajući na sveukupnu hrvatsku arheologiju.

Ključne riječi: arheologija novoga vijeka, historijska arheologija, terminologija, periodizacija, metodologija, multidisciplinarnost

The article gives an overview of the use and meaning of the term "early modern archaeology" around the world and in Croatia. The Anglo-American and British scientific communities have been interested in early modern archaeology since the 1960s and 1970s. West European archaeology has devoted more attention to this scientific branch from the 1970s and 1980s, while archaeologists from Central Europe have showed more interest in this field in the last 30 years. This article presents all the terms used in professional and scientific literature, explains their meaning in the historical and archaeological context, and examines the methodological approaches of particular scientific communities. Furthermore, it presents the state of research in Croatia, the statistical data on the type and number of excavated Croatian early modern sites, as well as suggestions on periodization, terminology, and nomenclature. Early modern archaeology in Croatia is a relatively new scientific discipline that has an opportunity to learn from the successes and failures of European early modern archaeology and develop into a strong and dominant multidisciplinary profession, methodologically continuing Croatian archaeology.

Keywords: early modern archaeology, historical archaeology, terminology, periodization, multidisciplinary

UVOD

Termin novi vijek¹ prvi puta susrećemo kod Christoph Cellarius (1638.–1707.) iz Hallea (Dürr 2016: 15). Njegova periodizacija povijesti Zapada na stari, srednji i novi vijek postavljena je kao odraz njegova promatranja povijesnih do-

1 Ovaj članak nadopunjena je i proširena verzija nastupnoga predavanja za naslovno zvanje docenta (polje novovjekovna arheologija), održanoga 8. ožujka 2017. godine na Odsjeku za arheologiju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, pred komisijom u sastavu doc. dr. sc. Tomislav Fabijanić, prof. dr. sc. Krešimir Filipec i dr. sc. Zdravka Hincak, izv. prof.

INTRODUCTION

The term Modern Period¹ was used for the first time by Christoph Cellarius (1638–1707) from Halle (Dürr 2016: 15). His division of Western history into the Ancient, Medieval and Modern Period reflects his observation of historical

1 This article is an expanded habilitation lecture for the title of Assistant Professor (field of early modern archaeology) held on 8th March 2017 at the Department of Archaeology at the Faculty of Humanities and Social Sciences of the University of Zagreb. The lecture was presented in front of a committee consisting of Tomislav Fabijanić, assistant professor, Krešimir Filipec, full professor, and Zdravka Hincak, associate professor.

gađaja iz perspektive 17. stoljeća. Od tada do danas postoje različita mišljenja o terminu i periodizaciji novoga vijeka, međutim jasno je kako je razdoblje od Lutherove reformacije do Francuske revolucije zasebna cjelina povijesti Europe. Već su europski intelektualci 18. i 19. stoljeća prepoznali ovo razdoblje kao različito u odnosu na ono ranije. Tako Christop Martin Wieland (1733.–1813.) prepoznaje „potpune promjene, opću intelektualnu i moralnu revoluciju unazad 300 godina“ (Schulze 2016: 9). Johan Georg Büsch (1752.–1827.) navodi kako „nije proteklo više od tri stoljeća od kada su se pojavile okolnosti, što su toliko izmijenile obličje Europe“ (Schulze 2016: 9). Teolog Johann Gottfried Eichhorn (1752.–1827.) u svome djelu „Povijest posljednja tri stoljeća“ obrazlaže kako „ona čine u sebi zatvorenu i za sebe postojeću povijesnu cjelinu, ... bez čijeg poznavanja ne bi bilo moguće čak ni čitanje novina.“ (Schulze 2016: 9). Francuska revolucija (1789.) omogućila je konačno zaokruživanje protekla tri stoljeća kao „novoga doba“.

Europska historiografija je prihvatila načelnu podjelu na povijest staroga, srednjeg i novog vijeka koja završava suvremenom poviješću (Jansen 2012). Na ovu temu postoji veliki broj radova i diskusija² koje nisu primarni fokus rada, već će se ovdje diskutirati o novom vijeku s arheološkoga aspekta. Naravno, povijesno razdoblje ne započinje i ne završava preko noći, određenim datumom ili događajem. Oni su najčešće smjernice za definiranje određenih društvenih procesa unutar promatranoga razdoblja i vrijede samo za određena geografska područja. Povjesničari tako tragaju za uzrocima događaja i uvjetima u kojima su se oni dogodili.

Tradicionalna trojna periodizacija u europskoj historiografiji (Stari vijek – Srednji vijek – Novi vijek) u novije doba redefinira problematiku europske povijesti uvođenjem epohe ranoga novog vijeka. To je odraz niza inovacijskih usmjerenja u historiografiji u teorijskom, metodološkom, praktičnom i kulturološkom pogledu. Često se period do Francuske revolucije naziva rani novi vijek, a onaj poslije nje označava se kao kasni novi vijek ili moderno doba koje završava suvremenom poviješću, tj. krajem prvoga svjetskog rata.

Termin rani novi vijek koristi se od 1960./70.-ih godina 20. stoljeća u smislu definiranja povijesti od 1500. do 1800. godine (Dürr 2016: 15). Rani novi vijek promatra se kao razdoblje prijelaza iz agrarnoga u industrijsko društvo te kao koncept društvenoga poretka koji nas i danas pokreće (Schulze 2016: 10).

Rani novi vijek je burno povijesno razdoblje obilježeno mnogim promjenama. Događaju se velika zemljopisna otkrića, počinje europska kolonizacija, renesansa, reformacija i protureformacija, vjerski sukobi, apsolutizam i prosvjetiteljstvo te gospodarski uzlet. Dijelove središnje i veći dio jugoistočne Europe osvaja osmanlijska vojska. To je vrijeme propitkivanja različitih konflikata: slobode savjesti, jednakosti ljudi, granica državne prisile, legitimacije moći, prava na otpor, snage znanosti i upotrebe novih izuma, od tiskanja knjiga do parnoga stroja (Schulze 2016: 10).

events from a 17th-century perspective. Since then, there have been various opinions about the term and periodization of the Modern period, but it is clear that the period from Luther's Reformation to the French Revolution is a separate chapter of European history. In the 18th and 19th century, European intellectuals recognized that period as different from the one preceding it. Christop Martin Wieland (1733–1813) observed “profound changes, general intellectual and moral revolution in the last 300 years” (Schulze 2016: 9). Johan Georg Büsch (1752–1827) claims that “not more than three centuries have passed when circumstances that would change Europe appeared” (Schulze 2016: 9). The theologian Johann Gottfried Eichhorn (1752–1827) explains in his work *History of the Last Three Centuries* that “they are a closed and existing historical period... without whose understanding it would be impossible even to read newspapers” (Schulze 2016: 9). The French Revolution (1789) made it possible to conclude the previous three centuries and mark them as a “new era”.

European historiography generally accepted the division of history into ancient, medieval and modern history ending with contemporary history (Jansen 2012). There are numerous papers and discussions² on this topic, but they are not the primary focus of this article. Instead, the Modern Period is discussed from an archaeological perspective. Of course, historical periods do not start or end overnight, on a particular date or event. They are usually guidelines for defining certain social processes within the observed period and can be applied only to specific geographic areas. Thus, historians are searching for the causes of events and conditions in which they occurred.

The traditional tripartite periodization in European historiography (Ancient – Medieval – Modern) has recently redefined the issue of European history by introducing the concept of the Early Modern Period. It reflects a series of historiographical innovations in theoretical, methodological, practical, and cultural terms. The period up to the French Revolution is often called the Early Modern Period, while the one following it is designated as the Late Modern Period or the Modern Age, lasting until the end of World War I, when contemporary history starts.

The term Early Modern Period has been in use from the 1960s/1970s in the context of defining history from 1500 to 1800 (Dürr 2016: 15). The Early Modern Period is seen as a time of transition from agrarian to industrial society and as a concept of social order that still drives us today (Schulze 2016: 10).

The Early Modern Period is a turbulent time in history, marked by many changes, such as great geographical discoveries, the beginnings of European colonisation, Renaissance, Reformation and Counter-Reformation, religious conflicts, Absolutism and Enlightenment, and rapid economic growth. Parts of Central Europe, and the majority of Southeast Europe, were conquered by the Ottomans. It is a time when various conflicts were called into question: the

2 Članak Bernarda Lewisa (The Periodization of History – Excerpts, 2009) o raznim pogledima na kriterije periodizacije: <https://www.gatestoneinstitute.org/323/the-periodization-of-history---excerpts> (12. veljače 2018).

2 Article by Bernard Lewis (The Periodization of History – Excerpts, 2009) on various views on periodization: <https://www.gatestoneinstitute.org/323/the-periodization-of-history---excerpts> (12th February 2018).

Početak ranoga novog vijeka najčešće obilježavaju godina u kojoj je otkrivena Amerika (1492.), godina pada Konstantinopola (1453.) ili reformacija (1517.). Kraj ranoga novog vijeka i početak modernoga doba nastupa industrijskom revolucijom, počevši od druge polovine 18. stoljeća ili Francuskom revolucijom (1789.).

U hrvatskoj povijesti rani novi vijek odraz je različitih civilizacijskih i kulturnih promjena na prostoru srednje i jugoistočne Europe, kao i Mediterana.

Kao početak ranog novog vijeka³ u Hrvatskoj obično se uzima Bitka kod Mohača (1526.) ili Sabor u Cetinu nakon kojega na vlast dolaze Habsburgovci (1527.). Kraj ranoga novog vijeka smješta se najčešće na kraj 18. stoljeća. Mirom u Svištovu 1790. godine određuje se austrijsko-osmanlijska granica koja definira i današnju granicu Hrvatske i Bosne i Hercegovine, a 1797. godine mirom u Campo Formiju ukida se Mletačka Republika čiji je teritorij, zajedno s Istrom i Dalmacijom, prepušten Austriji. Moderna i suvremena povijest tematizira društvene promjene 19. i 20. stoljeća, kada započinju i razvijaju se ključni procesi oblikovanja modernoga društva i nacija.

Tendencije moderne historiografije u periodizaciji europske povijesti jesu prilagoditi ih načinu na koji razumijevamo vrijeme i povijest.

Problem za arheologiju kao znanstvenu disciplinu nastupa kada ove povijesne periodizacije pokušamo primijeniti na rezultate dobivene arheološkim istraživanjima. Na ovaj problem je već 2004. godine upozorio Krešimir Filipec u Pogovoru knjige G. P. Fehringa „Arheologija srednjeg vijeka, Uvod“ (Filipec 2004: 289–290). Prema arheološkom kriteriju potrebno je vidjeti određene promjene u načinu života koje se mogu povezati s povijesnim periodizacijama. Za sam početak ranoga novog vijeka (kraj 15. i početak 16. stoljeća) arheološke su promjene uglavnom vidljive (organizacija gradova i naselja, novi ili drugačiji tipovi u materijalnim nalazima, promjene u sahranjivanju, promjene u naoružanju i gradnji fortifikacija, crkvi itd.), međutim kraj ranoga novog vijeka u Hrvatskoj nije jasno vidljiv (18. stoljeće). Promjene koje se arheološkim kriterijom mogu potvrditi vežu se uz industrializaciju, gradnju željezničkih i cestovnih komunikacija, izmještanja naselja, seobu u gradove, a mogu se datirati u 19. stoljeće. Potvrda tome je npr. broj stanovnika grada Zagreba. Početkom 19. stoljeća grad broji 7.700 stanovnika, dok krajem 19. stoljeća taj broj iznosi 61.000 stanovnika (Nejašmić 1994: 1). Pojačani priljev stanovnika u Zagreb kroz 19. stoljeće rezultat je svih ovih promjena.

ARHEOLOGIJA NOVOGA VIJEKA U SVIJETU

Arheologija je znanost koja proučava i objašnjava materijalne ostatke čovjeka s ciljem rekonstrukcije cjelokupnoga načina života. Prema kriteriju pojave pisma, arheologija se dijeli na prapovijesnu (predmet proučavanja su civilizacije i kulture koje ne poznaju pismo) i povijesnu (predmet proučavanja su civilizacije i kulture koje koriste pismo) arheo-

freedom of conscience, the equality of people, the limits of state coercion, the legitimacy of power, the right to resist, the power of science, and the use of new inventions, from printed books to the steam engine (Schulze 2016: 10).

The beginning of the Early Modern Period is often defined by the discovery of the American continent (1492), the Fall of Constantinople (1453), or the Reformation (1517). Its end and the beginning of the Modern Age is coterminous with the Industrial Revolution, from the second half of the 18th century, or the French Revolution (1789).

In Croatian history, the Early Modern Period reflects various civilizational and cultural changes in Central and Southeast Europe and the Mediterranean.

The Battle of Mohács (1526), or the assembly of Cetin and the confirmation of Habsburg rule (1527), usually mark the beginning of the Early Modern Period³ in Croatia. The end of the Early Modern Period is often placed at the end of the 18th century. The Treaty of Sistova in 1790 defined the Austrian-Ottoman border, which still defines the present-day border between Croatia and Bosnia and Herzegovina. In 1797, after the Treaty of Campo Formio, the Republic of Venice ceased to exist, and its territory, with Istria and Dalmatia, was relinquished to Austria. Modern and contemporary history focuses on the social changes of the 19th and 20th century, when the key processes that would shape modern societies and nations started and were further developed.

The tendencies of modern historiography regarding the division of European history are to adapt it to our understanding of time and history.

When these historical divisions are applied to the results of archaeological research, archaeology as a scientific discipline is faced with a problem. This was pointed out by Krešimir Filipec in his 2004 afterword to G. P. Fehring's book *Introduction to Medieval Archaeology* (Filipec 2004: 289–290). According to archaeological criteria, it is necessary to see certain changes in the way of life that can be linked to historical periodizations. Archaeological changes (organization of towns and settlements, new or different types of material finds, changes in burial customs, changes in armament and construction of fortifications, churches, etc.) are usually evident at the beginning of the Early Modern Period (end of the 15th and the beginning of the 16th century). However, the end of that period in Croatia is not clearly evident (18th century). Changes that can be confirmed by archaeology are linked to industrialization, construction of railways and roads, relocation of settlements, transition to cities, and can be dated to the 19th century. For example, the increase of population in Zagreb is a confirmation of that. At the beginning of the 19th century, the city had 7,700 residents, while at the end of the 19th century 61,000 people were living in Zagreb (Nejašmić 1994: 1). That increase in population in the 19th century is the result of the aforementioned changes.

3 Vidi *syllabus* kolegija Hrvatska povijest ranog novog vijeka na Odsjeku za povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, predavači prof. dr. sc. Nenad Moacanin, doc. dr. sc. Nataša Štefanec <http://www.ffzg.unizg.hr/pov/pov2/file.php?folder=8syllab&file=HPRNV> (13. veljače 2018.).

3 For more information see the Croatian History of the Early Modern Period course syllabus at the Department of History of the Faculty of Humanities and Social Sciences of the University of Zagreb. The lecturers were Nenad Moacanin, full professor, and Nataša Štefanec, assistant professor. <http://www.ffzg.unizg.hr/pov/pov2/file.php?folder=8syllab&file=HPRNV> (13th February 2018).

logiju. Unutar povijesne arheologije postoje daljnje uglavnom geografske (egiptologija, američka, indijska, kineska, slavenska arheologija...) ili kulturološke podjele (antička, starokršćanska, srednjovjekovna, novovjekovna, industrijska arheologija...).

U Hrvatskoj je uobičajena podjela na prapovijesnu, antičku i srednjovjekovnu arheologiju. Tek 2009. godine u znanstvenu klasifikaciju humanističkih znanosti u polje arheologije uvedena je, pored prapovijesne, antičke i srednjovjekovne, grana novovjekovne arheologije.

Nazivi koje svjetska znanstvena zajednica koristi imenujući novovjekovnu arheologiju ovise o geografskim područjima koja obuhvaćaju svojim znanstvenim interesom, ali i o tradiciji, tj. većem ili manjem kontinuitetu bavljenja problematikom novovjekovne arheologije.

Najdužu tradiciju bavljenja novovjekovnom arheologijom prati se u angloameričkoj znanstvenoj zajednici koja koristi termin *HISTORICAL ARCHAEOLOGY*. Najčešće se definira kao arheologija koja se bavi proučavanjem kulturnih ostataka pismenih društava koja su bila sposobna bilježiti vlastitu povijest, kako bi se razlikovala od prethistorijske arheologije. Međutim, danas u angloameričkoj znanstvenoj zajednici postoji sve više kritika upućenih na ovu definiciju (Hicks, Beaudry 2006). Najviše se odnose na termin „pismena društva“ koji s arheološke točke gledišta, metodologije i rada postaje irelevantan. Tako je danas najviše prihvaćen stav o historijskoj arheologiji kao znanosti koja se bavi periodom poslije 1500. godine do danas, a koja se zbog metodoloških razloga ne može odvojiti od ranijih perioda. Utemeljitelj definicije historijske arheologije kao doba poslije 1500. godine, Charles E. Orser među dominantnim povijesnim procesima, a ujedno i dominantnim temama historijske arheologije (kapitalizam, kolonijalizam, imperijalizam) posebno naglašava globalizaciju, tj. globalno sagledavanje tih procesa i materijalne kulture (Orser 1994; 1996; 2007). Tako se historijska arheologija bavi materijalnim ostacima društava u prošlosti koji su očuvani na kopnu i pod vodom. U fokusu su naselja prvih Europljana i njihov utjecaj na domorodačko stanovništvo Amerike, kao i daljnji razvoj te kasnija urbanizacija i industrijalizacija. Interpretacijom svakodnevnoga života u prošlosti pokušava se razumjeti širi povijesni kontekst proučavanih društava.⁴ Nužna je tijesna suradnja sa srodnim znanstvenim disciplinama kao što su antropologija, povijest, geografija i etnologija.

U metodološkom pristupu historijska arheologija angloameričkoga svijeta ponekad se tumači kao „dokumentarna arheologija“ (Beaudry 1993) ili „arheologija poduprta pisanim izvorima“ (Little 1992). Također se koristi i pojam etnoarheologija koji predstavlja širi metodološki pristup, tj. metodološko i interpretativno preplitanje ne samo arheoloških (materijalnih), historijskih (pisanih), nego i etnoloških (usmenih) izvora (Adams 1977).

Zamah historijske arheologije u angloameričkom svijetu su 60.-te godine 20. stoljeća, što je rezultiralo osnivanjem Društva za historijsku arheologiju (*Society for Historical Ar-*

EARLY MODERN ARCHAEOLOGY AROUND THE WORLD

Archaeology is a science that studies and explains the remains of human material culture to reconstruct their way of life. Based on the emergence of written language, archaeology is divided into prehistoric (studying civilizations and cultures without written records) and historical archaeology (studying civilizations and cultures possessing written records). Historical archaeology can be further divided based on geography (Egyptology, American, Indian, Chinese, Slavic archaeology, etc.) or period (ancient, early Christian, medieval, post-medieval, industrial archaeology, etc.).

The usual tripartite division into prehistoric, ancient, and medieval archaeology is used in Croatia. In addition to prehistoric, ancient, and medieval archaeology, the field of early modern archaeology was introduced in 2009 to the scientific classification of the humanities.

Terms used by the international scientific community in naming early modern archaeology vary depending on geographic areas in focus, but also on tradition, i.e. the continuity in addressing issues of early modern archaeology.

The longest tradition of early modern archaeology is found in the Anglo-American scientific community, which uses the term *HISTORICAL ARCHAEOLOGY*. It is usually defined as the branch of archaeology focused on the study of cultural remains of literate societies capable of recording their own history to distinguish it from prehistoric archaeology. However, there is an ever-increasing criticism of this definition in the Anglo-American scientific community (Hicks, Beaudry 2006). Most criticism is directed at the concept of “literate societies” that is irrelevant from an archaeological point of view, methodology and work. Today, it is widely accepted that historical archaeology is a science studying the period after 1500 until the present, but due to methodological reasons, it cannot be separated from earlier periods. Charles E. Orsner, who defined historical archaeology as the period after 1500, emphasizes globalization, i.e. the global perspective of historical processes and material culture, as the dominant mechanism and theme of historical archaeology (capitalism, colonialism, imperialism) (Orser 1994; 1996; 2007). Hence, historical archaeology studies material culture of past societies, preserved on land and underwater. It focuses on the first European settlements and their impact on indigenous populations of the Americas, as well as the subsequent development, urbanization and industrialization. By interpreting everyday life in the past, it strives to understand the wider historical context of studied societies.⁴ There is a need for close cooperation with related scientific disciplines, such as anthropology, history, geography, and ethnology.

Sometimes, based on its methodology, historical archaeology in Anglo-American countries is seen as “documentary archaeology” (Beaudry 1993) or “archaeology supported by written sources” (Little 1992). The term ethnoarchaeology is

⁴ <https://sha.org/about-us/what-is-historical-archaeology/>, popis knjiga koje tematiziraju historijsku arheologiju: <https://sha.org/students-and-teachers/historical-archaeology-books/> (12. veljače 2018).

⁴ <https://sha.org/about-us/what-is-historical-archaeology/>, a list of books on historical archaeology: <https://sha.org/students-and-teachers/historical-archaeology-books/> (12th February 2018).

chaology) 1967. godine⁵ koje je danas najveća svjetska organizacija posvećena arheološkome istraživanju modernoga života. Tijesno surađuje s Australazijskim društvom za historijsku arheologiju (*Australasian Society for Historical Archaeology*) koje proučava australsku i pacifičku regiju, kao i Društvom za novovjekovnu arheologiju Velike Britanije (*Society for Post-Medieval Archaeology*).

Termin *POST-MEDIEVAL ARCHAEOLOGY* koristi se u označavanju perioda od 1450. do 1750. godine i industrijske revolucije u Velikoj Britaniji. Taj termin je i u naslovu društva koje promovira historijsku arheologiju, a osnovano je 1966. godine – *The Society for Post-Medieval Archaeology*. Društvo je i danas vodeće europsko udruženje arheologa koji se bave historijskom arheologijom, a u fokusu je kod samoga osnutka bila arheologija kasnosrednjovjekovna i industrijskog društva u Velikoj Britaniji, Europi i zemljama pod utjecajem europskoga kolonijalizma. Još 80.-ih godina 20. stoljeća arheologija se u Velikoj Britaniji dijelila na srednjovjekovnu arheologiju (450.–1450.), novovjekovnu arheologiju (*post-medieval* 1450.–1750.) i industrijsku arheologiju (*industrial archaeology* 1750.–1950.) (Hicks 2008: 1329). Od sredine 90-ih godina 20. stoljeća historijska arheologija u Velikoj Britaniji proživljava veliki procvat. U fokusu je metodološki pristup historijskoj arheologiji koji kombinira istraživanja na terenu, istraživanja vrela i usmenu predaju sve do današnjih dana. Posebno je naglašena arheologija 20. stoljeća gdje se stručnjaci bave uglavnom vojnom arheologijom (Prvi i Drugi svjetski rat, Hladni rat) te je osnovana sekcija koja se bavi suvremenom i historijskom arheologijom (*Contemporary and Historical Archaeology in Theory – CHAT group*).⁶

Termin koji se susreće u znanstvenoj literaturi je *EARLY MODERN ARCHAEOLOGY*, a najčešće se koristi kako bi se definirala epoha između kasnoga srednjeg vijeka i modernoga doba. Vrlo često se ovim terminom koriste članci i knjige znanstvenika koji ne dolaze iz angloameričke i britanske znanstvene zajednice. Razlog tome je što je u većini jezika termin *post-medieval* uglavnom neprimjenjiv i obuhvaća kraću epohu, dok je termin *historical* preširok i nedovoljno konkretan, pogotovo što iz europske perspektive poimanja historijske arheologije ona obuhvaća period od pojave pismenosti.⁷

Termin *HISTORISCHE ARCHÄOLOGIE* u njemačkome govornu području pokriva puno širi kontekst bavljenja arheologijom (Müller 2013: 81–85). Kao i u engleskome govornom području, podrazumijeva definiranje preko razgraničavanja epoha i uspoređivanja materijalnih i pisanih izvora. Ona metodološki proučava povijesne procese neovisno o epohama i geografskim rasprostranjima u cilju dobivanja šire slike. Historijskoj arheologiji tako pripadaju i srednjovjekovna (*Mittelalterarchäologie*) i novovjekovna arheologija – *NEUZEITARCHÄOLOGIE*. Novovjekovna se arheologija na prostoru njemačkoga govornog područja razvija od 70-ih i 80-ih godina 20. stoljeća. Radna grupa za srednjovjekovnu i novovjekovnu arheologiju (*Arbeitsgemeinschaft für Archäo-*

also used, but it is a wider methodological approach, i.e. a methodological and interpretative intertwining of archaeological (material), historical (written), and ethnological (oral) sources (Adams 1977).

The rise of historical archaeology in the Anglo-American world occurred in the 1960s, resulting in the foundation of the Society for Historical Archaeology in 1967⁵, which is still the leading world organization dedicated to archaeological research of modern life. It collaborates extensively with the Australasian Society for Historical Archaeology that studies the Australian and Pacific region, as well as with the Society for Post-Medieval Archaeology in Great Britain.

The term *POST-MEDIEVAL ARCHAEOLOGY* is used to mark the period from 1450 to 1750 and the Industrial Revolution in Great Britain. This term can also be found in the name of the society that promotes historical archaeology – The Society for Post-Medieval Archaeology – founded in 1966. This society is still the leading European association of archaeologists focused on historical archaeology. Since its beginning, it has been interested in late medieval and industrial societies in Great Britain, Europe, and countries influenced by European colonialism. In the 1980s, British archaeology was divided into medieval (450–1450), post-medieval (1450–1750), and industrial (1750–1950) archaeology (Hicks 2008: 1329). In the mid-1990s, historical archaeology in Great Britain was thriving. It focused on the methodological approach to historical archaeology combining field research with written and oral sources. The archaeology of the 20th century was particularly emphasized, with experts researching military archaeology (World War I and II, the Cold War), leading to the establishment of the Contemporary and Historical Archaeology in Theory – CHAT Group.⁶

The term often used in scientific literature is *EARLY MODERN ARCHAEOLOGY*, most commonly employed to define the period between the Late Medieval and Early Modern Period. It can be usually found in journal articles and books by scientists outside the Anglo-American scientific community. It is because the phrase *post-medieval* is inapplicable in most other languages and refers to a much shorter period there, while the term *historical* is too broad and not specific enough, especially from the European perspective, where it includes the period that begins with the invention of writing.⁷

The expression *HISTORISCHE ARCHÄOLOGIE* is used in German-speaking countries to cover a much wider archaeological context (Müller 2013: 81–85). As is the case in English-speaking countries, it divides history into certain periods and compares material and written sources. Methodologically, it studies historical processes irrespective of periods and geographic distribution to obtain a wider picture. Historical archaeology includes both medieval (*Mittelalterarchäologie*) and early modern archaeology – *NEUZEITARCHÄOLOGIE*. In German-speaking countries, early

5 <https://sha.org/about-us/history-of-the-sha/> (12. veljače 2018).

6 <http://chat-arch.org/>, lista publikacija: <http://chat-arch.org/publications> (12. veljače 2018).

7 Detaljno o poimanju historijske arheologije vidi: Andrén 1998.

5 <https://sha.org/about-us/history-of-the-sha/> (12th February 2018).

6 <http://chat-arch.org/>, bibliography: <http://chat-arch.org/publications> (12th February 2018).

7 For more details on the concept of historical archaeology see: Andrén 1998.

logie des Mittelalters und der Neuzeit) osnovana je 1975. godine, a 2001. godine prerasta u Njemačko društvo za srednjovjekovnu i novovjekovnu arheologiju (*Deutsche Gesellschaft für Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit*). Stručnjaci za srednjovjekovnu i novovjekovnu arheologiju rade na sveučilištima, u zaštiti kulturne baštine, u muzejima, ali i kao samostalni arheolozi. Društvo izdaje godišnju publikaciju Prilozi Njemačkog društva za srednjovjekovnu i novovjekovnu arheologiju (*Mitteilungen der Deutschen Gesellschaft für Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit*) u kojima, pored brojnih stručnih i znanstvenih članaka s temama iz srednjovjekovne i novovjekovne arheologije, tematizira metodološke i terminološke probleme novovjekovne arheologije.⁸ Područje interesa njemačkih novovjekovnih arheologa su svakodnevica, materijalna kultura, stari gradovi, razvoj sela i gradova, razvoj vojske i naoružanja, reformacija i pro-ureformacija, kao i razne teme iz arheologije okoliša, urbane, industrijske, etno i eksperimentalne arheologije. Rainer Schreg definira novovjekovnu arheologiju kao nadogradnju ili nastavak srednjovjekovne arheologije po metodi rada i postavljanju pitanja, a posebnost je u većoj potrebi interdisciplinarnoga rada (Schreg 2007: 17). Nije sklon striktnom razgraničavanju s arheologijom srednjega vijeka ili onom mlađih epoha, jer je povijesne promjene nužno sagledavati iz duže vremenske perspektive. Ipak, 1500. godina je opće prihvaćena granica između srednjega i novog vijeka, a prijelaznu fazu čini reformacija. Ponekad se arheologija novoga vijeka dijeli na onu ranoga novog vijeka (*ARCHÄOLOGIE DER FRÜHEN NEUZEIT*) i kasnoga novog vijeka ili (pred)modernu (*ARCHÄOLOGIE DER MODERNE*), međutim ovi termini vrlo se rijetko susreću (Müller 2013: 73–74). Gornja granica novovjekovne arheologije proteže se do sadašnjosti.

Zadnjih desetak godina posebno se izdvaja arheologija 19. i 20. stoljeća koja također pripada historijskoj arheologiji. Arheologija najmlađih epoha nije nova arheološka disciplina, već konzekventna primjena i nastavak arheoloških tehnika, metoda i pitanja kroz kanone arheološke znanosti (Arndt, Müller 2015: 177). Ona je usmjerena na globalizirani svijet, internacionalna i interdisciplinarna istraživanja tema kao što su industrijalizacija, imperijalizam, kolonijalizam, svjetski ratovi i sl.

U Austriji od 1985. godine djeluje Austrijsko društvo za srednjovjekovnu arheologiju (*Österreichische Gesellschaft für Mittelalterarchäologie*)⁹ koje paralelno obrađuje i objavljuje i teme iz novovjekovne arheologije. Također postoji i Institut za materijalnu kulturu srednjega (od 1969. godine) i novoga vijeka (od 1990. godine) Austrijske akademije znanosti (*Institut der Realienkunde des Mittelalters und der frühen Neuzeit der Österreichischen Akademie der Wissenschaften*).¹⁰ Najčešće se koristi termin *historische Archäologie* ili *Neuezeitarchäologie*, a bavi se periodom od kasnoga srednjeg vijeka (1350.) do danas.

U srednjoj Europi terminologija i periodizacija veza-

modern archaeology developed in the 1970s and 1980s. Founded in 1975, the Association for Medieval and Early Modern Archaeology (*Arbeitsgemeinschaft für Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit*) became the German Society for Medieval and Early Modern Archaeology (*Deutsche Gesellschaft für Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit*) in 2001. Experts for medieval and early modern archaeology work at universities, on the protection of cultural heritage, and in museums, but also as freelance archaeologists. The Society publishes an annual journal, *Mitteilungen der Deutschen Gesellschaft für Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit*, focused on topics in medieval and early modern archaeology, and methodological and terminological problems of early modern archaeology.⁸ The areas of interest of an early modern archaeologist in Germany are everyday life, material culture, fortifications, urban and rural development, military development and weaponry, Reformation and Counter-Reformation, as well as various topics in environmental, urban, industrial, and experimental archaeology, and ethnoarchaeology. Rainer Schreg defines early modern archaeology as an advancement or continuation of medieval archaeology in terms of methods and questions but stresses the increased necessity for interdisciplinary work (Schreg 2007: 17). He is not inclined to strictly separate it from medieval archaeology or the one that comes after it, because historical changes must be observed from a longer temporal perspective. However, the year 1500 is generally accepted as the boundary between the Medieval and the Early Modern Period, and Reformation is seen as a transitional phase. Sometimes, early modern archaeology is divided into early modern (*ARCHÄOLOGIE DER FRÜHEN NEUZEIT*) and late modern or (pre)modern archaeology (*ARCHÄOLOGIE DER MODERNE*), but these terms are rarely used (Müller 2013: 73–74). The upper limit of early modern archaeology extends to the present.

In the last ten years, the archaeology of the 19th and 20th century, also part of historical archaeology, has started to stand out. The archaeology of the most recent times is not a new discipline, but a consequent application and continuation of archaeological techniques, methods and inquiry through the canons of archaeology (Arndt, Müller 2015: 177). It focuses on the globalized world and international and interdisciplinary research on topics such as industrialization, imperialism, colonialism, world wars, etc.

The Austrian Society for Medieval Archaeology (*Österreichische Gesellschaft für Mittelalterarchäologie*),⁹ active in Austria since 1985, has also been dealing with the research and publishing of topics in the field of early modern archaeology. Furthermore, there is also the Institute for the Material Culture of Medieval (founded in 1969) and Early Modern Period (1990) of the Austrian Academy of Sciences (*Institut der Realienkunde des Mittelalters und der frühen Neuzeit der Österreichischen Akademie der Wissenschaften*).¹⁰ The

8 <https://journals.ub.uni-heidelberg.de/index.php/mitt-dgamm/issue/archive> (12. veljače 2018).

9 <http://www.univie.ac.at/oegm/ueber-uns.html> (12. veljače 2018).

10 <http://www.imareal.sbg.ac.at/home/institut/institutsgeschichte/> (12. veljače 2018).

8 <https://journals.ub.uni-heidelberg.de/index.php/mitt-dgamm/issue/archive> (12th February 2018).

9 <http://www.univie.ac.at/oegm/ueber-uns.html> (12th February 2018).

10 <http://www.imareal.sbg.ac.at/home/institut/institutsgeschichte/> (12th February 2018).

ne su uz lokalna povijesna zbivanja (Mehler 2013: 14). U Švicarskoj se koristi termin *Neuzeitarchäologie*, termin historijska arheologija se ne koristi, a pokriva period od oko 1500. godine do danas. Kod švicarskih arheologa prisutna je jaka tendencija shvaćanja arheologije kao discipline metoda, a ne epoha. U Sloveniji se arheologija novoga vijeka naziva *arheologija mlajših obdobji* ili *arheologija novega veka*, a pokriva period od oko 1500. godina do danas. Termin historijska arheologija uopće se ne koristi. U Mađarskoj se koristi termin arheologija ranoga novog vijeka – *Kora újkori régészeti*, a pokriva period od 1526. godine kada nestaje Ugarskoga kraljevstva do Rakocijeve bune i Satmarskoga mira 1711. godine. U Slovačkoj se koristi termin srednjovjekovna arheologija (*archeológia stredoveku*) i arheologija novoga vijeka (*archeológa novoveku*), a pokriva period od 6. stoljeća do danas. U Češkoj Republici u upotrebi su dva naziva – *archeologie novověku* i *postmedievální archeologie* tj. arheologija novoga vijeka. Koristi se i termin historijska arheologija kada se govori o periodu od kasnog 15. stoljeća do danas. Period od kasnoga 15. do kasnoga 18. stoljeća naziva se arheologija novoga vijeka. U Poljskoj se koristi termin historijska arheologija (*archeologia historyczna*) te termin arheologija novoga vijeka (*archeologia późnego średniowiecza i nowożytności*), a obuhvaća period od 10. stoljeća do danas. Sve ove zemlje potpisnice su Europske konvencije o zaštiti arheološke baštine iz La Valette iz 1992. godine¹¹ koja arheologiju postavlja unutar okvira zaštite kulturne baštine kao izvor zajedničkoga europskog sjećanja, instrument kojim se štiti povijesne i znanstvene studije, znanost koja proučava ostatke, okolnosti i tragove čovjeka iz svih prošlih epoha te slijedi povijest čovjeka i njegov odnos prema prirodnome okruženju. Implementirajući ovu konvenciju u nacionalne zakone o zaštiti kulturne baštine, sve gore navedene zemlje štite arheološka kulturna dobra iz SVIH prošlih epoha do današnjih dana.

NOVOVJEKOVNA ARHEOLOGIJA – ZNANSTVENA DISCIPLINA

Iz svega navedenog može se zaključiti kako se arheologija novoga vijeka bavi interpretiranjem načina života od 15. stoljeća do danas. Ukoliko se koristimo terminom historijska arheologija onda su donje granice pomaknute na 1. stoljeće (Austrija, Njemačka), 6. stoljeće (Slovačka), 10. stoljeće (Poljska) ili 11. stoljeće (Slovenija). Najčešće teme koje obuhvaća su: razvoj naselja, religija (reformacija i protureformacija), razvoj crkvene arhitekture i samostanskih sklopova, groblja i promjene grobnih ritusa, dvorci, utvrde, stari gradovi, vojna povijest i razvoj naoružanja, industrijska revolucija i materijalna kultura. Teme ovise o povijesnim zbivanjima određenoga područja kao i o afinitetima arheologa te se stalno otvaraju nova područja interesa. Kako niti jedna znanstvena disciplina ne može samostalno sagledati sve aspekte jedne epohe, tako je i u novovjekovnoj arheologiji također nužna suradnja više znanstvenih disciplina. Uska suradnja u istraživanju i interpretiranju daje objektivne rezultate i širu sliku tek uključivanjem povijesne, povijesno umjetničke, jezične,

¹¹ <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/143> (12. veljače 2018).

most commonly used term is *historische Archäologie* or *Neuzeitarchäologie*, and it encompasses the time from the Late Medieval Period (1350) up to the present.

In Central Europe, the nomenclature and periodization depend on local historical events (Mehler 2013: 14). In Switzerland, the phrase *Neuzeitarchäologie* is used for the period from around 1500 to the present, while the term historical archaeology is never used. Swiss archaeologists understand archaeology as a discipline of methods, not periods. Early modern archaeology in Slovenia is called *arheologija mlajših obdobji* or *arheologija novega veka*, covering the period from around 1500 until the present. Historical archaeology is a phrase that is never used in a Slovenian context. Archaeologists in Hungary use the term early modern archaeology – *Kora újkori régészeti* – for the period from 1526, the end of the Hungarian Kingdom, until the Rákóczi Uprising and the Peace of Szatmár in 1711. In Slovakia, archaeologists use the expression medieval archaeology (*archeológia stredoveku*) and early modern archaeology (*archeológa novoveku*), covering the period from the 6th century until the present. Two terms are used in the Czech Republic – *archeologie novověku* and *postmedievální archeologie*, i.e. early modern archaeology. When referring to the period from the late 15th century to the present, they also use the phrase historical archaeology. The period from the late 15th to the late 18th century is referred to as early modern archaeology. In Poland, phrases historical archaeology (*archeologia historyczna*) and post-medieval/early modern archaeology (*archeologia późnego średniowiecza i nowożytności*) are used for the period from the 10th century to the present. All the mentioned countries have signed the 1992 European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage from La Valette¹¹, establishing archaeology within the framework of the protection of cultural heritage as a source of a common European memory, an instrument for protecting historical and scientific studies, a science that studies the remains, circumstances and traces of human history and its relation to the natural environment. By implementing this Convention in individual national legal systems, the above-mentioned countries protect archaeological cultural goods from ALL periods to the present day.

EARLY MODERN ARCHAEOLOGY – A SCIENTIFIC DISCIPLINE

From all the information mentioned above, we can conclude that early modern archaeology is focused on interpreting the way of life from the 15th century to the present. If we use the term historical archaeology, then the beginning is moved to the 1st century (Austria, Germany), 6th century (Slovakia), 10th century (Poland), or 11th century (Slovenia). Most common themes covered by early modern archaeology include the development of settlements, religion (Reformation and Counter-Reformation), development of church architecture and monasteries, cemeteries and changes in burial customs, fortifications, military history and the development of weapons, the Industrial Revoluti-

¹¹ <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/143> (12th February 2018).

geografske i antropološke znanosti, kao i prirodnih znanosti. Arheologija se već dugi niz godina služi prirodnim znanostima u datiranju (radiokarbonska analiza, dendrokronologija), interpretiranju kultiviranja krajolika i gospodarstva (arheozoologija, arheobotanika), interpretiranju kvalitete života povijesnih populacija (DNA analiza, analiza stabilnih izotopa, antropološke analize...). Društvene i humanističke znanosti se u manjoj mjeri uključuju u arheološka istraživanja (interpretacije pisanih i slikovnih izvora, razvoj društva, ekonomske pretpostavke društvenih promjena i sl.), a mogu vrlo dobro pridonijeti rekonstrukciji društvenih zbivanja i života.

Često se u stranjoj literaturi o teoretskim pitanjima novovjekovne arheologije nalazi kritika suprotstavljanja pojmo-va tekst i nalaz (objekt) (npr. Schreg 2013: 33). Ova kritika, opravdano upućena, ima polazište u potrebi, čak nužnosti, interdisciplinarnoga pristupa novovjekovnim arheološkim istraživanjima. Još 1998. godine švedski arheolog Anders Andrén, predstavio je mogućnosti interakcije pisanih i materijalnih izvora u smislu boljega shvaćanja i interpretiranja određenoga nalazišta (Andrén 1998: 145–177). Osnovni način jest **integracija** pisanoga izvora u arheološki kontekst. Primjer za takav postupak su npr. natpisi na kućama koji su češće svjedoci renoviranja nego građenja te tako nisu arheološki relevantan podatak za datiranje građevine, ili novac koji prema analizi teksta (natpisa) može biti datiran u određeno doba, ali korišten mnogo kasnije (kao ostavština ili uspomena). **Identifikacijom** se pokušava konkretne predmete, građevine ili osobe potvrditi s velikom sigurnošću. Primjer za to su identifikacije osoba pokopanih u kripti. Ovdje se kombinacijom stratigrafskih analiza, antropoloških istraživanja i pisanih izvora otkriva identitet pokojnika. Slična je situacija s povezivanjem određenih građevina s njihovim vlasnicima. Tu je također kombinacijom pisanih izvora i arheoloških istraživanja moguće povezati vlasnike i njihove kuće, kao i sve građevne faze toga objekta. Vrlo često arheološka istraživanja mogu potvrditi neke u izvorima zabilježene nemile događaje, kao što su požari, poplave i sl. Identifikacija je znanstveno važna mogućnost konkretnoga povezivanja objekta i informacija. **Klasifikacija** je posebna varijanta identifikacije gdje je fokus na grupi predmeta. Ovdje se ubraja tipologija keramike ili staklenih (i bilo kojih drugih) nalaza za koje se može naći potvrda u pisanim i slikovnim izvorima. **Korelacija** omogućava usporedbu arheološki vidljivih procesa i struktura s onima iz pisanih izvora. Na taj način dolazi se do određenih analogija koje se onda mogu i trebaju dopunjavati daljnjim istraživanjima. Primjer za to je korištenje drva u gradnji (arheološkim istraživanjima prepoznato, dendrokronologijom potvrđeno i datirano) koje se analizom pisanih izvora može ili ne mora dovesti u vezu s gospodarskom djelatnošću nekoga područja (jesu li u određenoj regiji zabilježeni radovi na eksploatiranju šuma, postoje li popisi o radnicima, o trgovini drvom i sl.) te kasnijim istraživanjima nadopunjavati. Nepodudaranje arheoloških i pisanih izvora zahtijeva sistematično i kritično provjeravanje izvora, a to se naziva **uspoređivanje**. Arheološki izvori su po svojoj prirodi objektivniji od onih pisanih. Pisane izvore potrebno je kritički promatrati zbog njihove

on, and material culture. Areas of study depend on historical events in a specific area, as well as the affinities of archaeologists; therefore, new areas of interest are constantly uncovered. Since no scientific discipline can independently understand all the aspects of a certain period, an interdisciplinary approach is necessary for early modern archaeology. Close collaboration in research and interpretation produces objective results and paints a wider picture only when combining history, art history, linguistics, geography, and anthropology, as well as natural sciences. Archaeology has long used natural sciences for dating (radiocarbon analysis, dendrochronology), interpreting cultured landscapes and economy (archaeozoology, archaeobotany) and the quality of life of historical populations (DNA analysis, stable isotope analysis, forensic anthropology, etc.). Social sciences and humanities are, to a lesser extent, included in archaeological research (interpreting written and pictorial sources, development of society, economic assumptions of social changes, etc.), but they can greatly contribute to the reconstruction of social events and everyday life.

In the international literature on theoretical issues in early modern archaeology, there is often criticism of the opposing terms “text” and “find” (object) (e.g. Schreg 2013: 33). This valid criticism is based on a need, even necessity, for an interdisciplinary approach to early modern archaeological studies. In 1998, Swedish archaeologist Anders Andrén presented the possibility of an interaction between written and material sources to better understand and interpret a site (Andrén 1998: 145–177). The basic model is the **integration** of a written source into the archaeological context. An example of this type of procedure are, for instance, inscriptions on houses that usually witness renovation rather than construction and are not archaeologically relevant information for dating buildings. Another example is money that can be dated to a certain period based on the analysis of its inscription, but could have been in use much later (as inheritance or memento). **Identification** is used to try and identify specific objects, buildings or persons with great certainty. For example, the identification of individuals buried in crypts. A combination of stratigraphic analysis, anthropological research, and written sources is used to uncover the identity of the deceased. A similar situation occurs when linking certain buildings to their owners. A combination of written sources and archaeological research is also used to match owners and their houses and to understand all the construction phases of that structure. Very often archaeology can confirm tragedies recorded in written sources, such as fires, floods, etc. Identification is a scientifically relevant feature of linking objects and information. **Classification** is a special type of identification where the focus is on a group of objects. It includes the typology of pottery or glass (and any other) finds that can be confirmed in written and pictorial sources. **Correlation** allows a comparison of archaeologically visible processes and structures with written documents. In that way, certain analogies are drawn and later can, and must, be supplemented by further research. A good example is the use of wood in construction (identified by archaeology, confirmed

subjektivnosti (često treba voditi računa tko je autor izvora, zašto je i kada nastao itd.). Primjer za to su ukopi nepoželjnih osoba koji se u izvorima najčešće ne spominju, a arheološki su prisutni. O objektivnosti i subjektivnosti pisanih i materijalnih izvora postoji čitav niz rasprava (npr. Predovnik 2008; Frommer 2007), zaključak kojih je kako je bitno razumjeti mogućnosti i ograničenja bilo kojega od proučavanih izvora.

Ove mogućnosti korištenja pisanih i materijalnih izvora trebaju poslužiti kao primjer za daljnja područja istraživanja. U europskoj novovjekovnoj arheologiji postoje dva pravca razvoja (Schreg 2007: 16), jedan usmjeren na interpretiranje povijesti novoga vijeka kao striktno određenoga vremenskog razdoblja i drugi kulturno-antropološki, usmjeren na analizu obrazaca ljudskoga ponašanja promatran iz perspektive kulturne povijesti te povijesti društva i krajolika. Tako su sve češći usko specijalizirani projekti i grane arheologije: etno arheologija, eksperimentalna arheologija, urbana arheologija, arheologija krajolika, arheologija naselja, arheologija okoliša. Ovakva usko specijalizirana arheologija čini se više naslonjena na metodološki pristup u istraživanju nego ona klasično vremenski određena arheologija (prapovijesna, antička, srednjovjekovna i novovjekovna).

NOVOVJEKOVNA ARHEOLOGIJA U HRVATSKOJ

Novovjekovna arheologija u Hrvatskoj vrlo je mlada disciplina sudeći po klasifikaciji humanističkih znanosti. Tek 2009. godine uvrštena je kao grana unutar polja arheologije. Pregledom dostupne literature, polje interesa arheologa koji se bave novovjekovnom arheologijom je materijalna kultura (keramika, lule, staklo, pećnjaci, nabožni predmeti, nakit i oružje), fortifikacije, crkve, groblja, samostani, kuće, naselja, urbane cjeline i brodolomi.

Iako hrvatska arheologija od samih početaka ne bježi od istraživanja novovjekovnoga razdoblja, kronično nedostaju znanstvene objave. Posljednjih desetak godina stanje se nešto popravilo te su dostupne neke vrlo kvalitetne znanstvene i stručne monografije s temama iz novoga vijeka.

U Istri se novovjekovnom materijalnom kulturom bave kolegice i kolege iz Arheološkoga muzeja Istre u Puli i Hrvatskoga restauratorskog zavoda. Arheološki muzej Istre za sada je jedini arheološki muzej s Novovjekovnom zbirkom (izuzev ponekih gradskih muzeja, koji imaju u okviru arheološkoga odjela zbirku vezanu uz novovjekovnu materijalnu kulturu). Kolegice iz muzeja zaslužne su za izlazak do sada jedine monografije koja se bavi novovjekovljem jedne regije (*Temporis signa*, 2016) te zbornika „Istra u novom vijeku“ (*Monografije i katalogi* 30, 2016) proizašloga iz znanstvenih predavanja vezanih u izložbu „Istra, lav i orao“. Istra je jedina regija u Hrvatskoj gdje se sustavno, promišljeno i na znanstvenoj osnovi bavi arheologijom novoga vijeka.

U Dalmaciji se znanstvenim istraživanjem novoga vijeka te objavama materijalnih nalaza bave kolege iz Odjela za arheologiju Sveučilišta u Zadru, Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika te lokalnih muzeja. Istraživanje utvrda manje je zastupljeno među objavljenom literaturom, ali i nedovoljno pokriveno. Znanstvenim istraživanjima i objavama o

and dated by dendrochronology) that can or cannot be linked through written sources with economic activity in a certain area (whether there was recorded forest exploitation, lists of workers, proof of trade in wood, etc.), and can be complemented by subsequent studies. The incongruity between archaeological and written sources demands a systematic and critical approach to the verification of sources, also called **comparison**. By their nature, archaeological sources are more objective than written ones. Documents should be critically evaluated due to their subjectivity (it is often necessary to consider the authorship, as well as why and when it was created, etc.). An example is that of the burials of undesirables, often not mentioned in written sources, but confirmed by archaeology. A whole range of discussions on the objectivity and subjectivity of written and material sources (e.g. Predovnik 2008; Frommer 2007) concludes it is essential to understand the possibilities and constraints of all studied sources.

These possibilities of combining written and material sources should be an example for future fields of research. In European early modern archaeology, there are two directions of development (Schreg 2007: 16), one focused on interpreting history of the Modern Period as a strictly defined period, while the other is cultural/anthropological, aimed at analysing the patterns of human behaviour from the perspective of cultural history, and history of society and landscape. Hence the reason why there are more specialized projects and specializations in archaeology: ethnoarchaeology, experimental archaeology, urban archaeology, landscape archaeology, settlement archaeology, environmental archaeology. Narrowly specialized archaeology seems to be more reliant on a methodological approach to research than the period-driven archaeology (prehistoric, classical, medieval, and early modern).

EARLY MODERN ARCHAEOLOGY IN CROATIA

Early modern archaeology in Croatia is a relatively new discipline judging by the classification of humanities. It was not included in the systematization of sciences as a branch of archaeology until 2009. By examining available sources, it is evident that archaeologists dealing with early modern archaeology are interested in material culture (pottery, clay tobacco pipes, glass, stove tiles, devotional objects, jewellery and weapons), fortifications, churches, cemeteries, monasteries, houses, settlements, urban complexes, and shipwrecks.

From its very beginnings, Croatian archaeology has not shied away from researching the Early Modern Period. However, there is a chronic lack of scientific publications. In the last ten years, the situation has somewhat improved and some quality scientific and professional monographs dealing with topics from the Early Modern Period have become available.

In Istria, colleagues from the Archaeological Museum of Istria in Pula and the Croatian Conservation Institute are researching early modern material culture. So far, the Archaeological Museum of Istria is the only archaeological muse-

novovjekovnim brodolomima bavi se više kolega iz Odjela za arheologiju Sveučilišta u Zadru, Arheološkoga muzeja u Zadru, Međunarodnoga centra za podvodnu arheologiju u Zadru i Hrvatskoga restauratorskog zavoda.

U kontinentalnom dijelu Hrvatske čini se da postoji veći interes za teme hrvatskoga novog vijeka. Izašlo je nekoliko monografija s temama iz novoga vijeka, uglavnom usmjerenih na interpretiranje starih gradova. U tim monografijama je na znanstveni način obrađena i materijalna kultura, poglavito keramika, staklo i metalni nalazi. Veći je broj autora i članka usmjerenih isključivo na obradu materijalnih nalaza, najčešće keramike i nabožnih predmeta. Od institucija koje se bave istraživanjima novoga vijeka valja izdvojiti Institut za arheologiju, Odsjek za arheologiju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Hrvatski restauratorski zavod i mnoge lokalne muzeje. Ovdje svakako treba spomenuti veliki doprinos konzervatorskih odjela Ministarstva kulture Republike Hrvatske u prepoznavanju važnosti proučavanja hrvatskoga novog vijeka. Njihovim dugogodišnjim radom omogućen je razvoj hrvatske novovjekovne arheologije kao znanstvene discipline. Unazad nekoliko godina Institut za arheologiju organizira znanstvene skupove u sklopu arheologije srednjega i novog vijeka s različitim temama (2014. godine „Groblja i pogrebni običaji u srednjem i ranom novom vijeku na prostoru sjeverne Hrvatske“; 2015. godine „Srednjovjekovna naselja u svjetlu arheoloških izvora“; 2016. godine „Sakralizacija prostora i sveta mjesta“; 2017. godine „Fortifikacije, obrambeni sustavi i strukture u prošlosti“) koji su prilika za razmjenu novih saznanja te sve više kolega sudjeluje s temama iz novovjekovne arheologije.

Za razliku od Njemačke i Velike Britanije,¹² u Hrvatskoj ne postoji studij novovjekovne arheologije. Slično kao i u većini srednjoeuropskih sveučilišta, moguće je slušati kolegije iz novovjekovne arheologije te na diplomskome studiju odabrati smjer *Arheologija srednjeg i novog vijeka*. Na Sveučilištu u Zadru, na Odjelu za arheologiju¹³ moguće je tek na diplomskome studiju arheologije, usmjerenje srednjovjekovna i novovjekovna arheologija, slušati nekoliko kolegija koji pokrivaju teme iz novovjekovne arheologije: Arheologija novog vijeka, Novovjekovna numizmatika, Glagoljska epigrafika i pokretni arheološki nalazi 13.–17. stoljeća. U posljednjih osam godina obranjena su tri doktorska rada: Karla Gusar „Kasnosrednjovjekovna i novovjekovna glazirana keramika sa šireg zadarskog područja“; Nikolina Topić „Srednjovjekovno i novovjekovno staklo (12.–19. st.) s arheoloških istraživanja na dubrovačkom području“; Jure Šučur „Ukapanje u prapovijesnim tumulima od kasne antike do novog vijeka na prostoru između Zrmanje i Neretve“ te dvadesetak preddiplomskih i diplomskih radova. Na Sveučilištu u Zagrebu, na Odsjeku za arheologiju Filozofskoga fakulteta, moguće je, od akademske godine 2013./2014.,

12U Njemačkoj i Velikoj Britaniji moguće je studirati novovjekovnu arheologiju, industrijsku arheologiju ili u sklopu historijske arheologije usmjeriti se na diplomskome studiju na novovjekovnu arheologiju.

13O razvoju studija arheologije srednjega i novog vijeka na Sveučilištu u Zadru vidi članak: Fabijanić 2014: 37–52.

um with an early modern collection (apart from a few city museums that have, as part of their archaeological departments, a collection related to early modern material culture). The colleagues from the museum are responsible for the publication of the only monograph to date dealing with the Early Modern Period of a region (*Temporis signa*, 2016), as well as *Istria in the Early Modern Period* (Monographs and catalogues 30, 2016), a collection of lectures held at the exhibition *Istria, the Lion and the Eagle*. Istria is the only region in Croatia where early modern archaeology has been systematically, deliberately, and scientifically researched.

In Dalmatia, colleagues from the Department of Archaeology at the University of Zadar, the Museum of Croatian Archaeological Monuments, and local museums, are conducting scientific research of the Early Modern Period and publishing material finds. The research of fortifications is less represented in the published works and is also insufficiently covered. Several colleagues from the Department of Archaeology at the University of Zadar, the Archaeological Museum in Zadar, the International Centre for Underwater Archaeology in Zadar, and the Croatian Conservation Institute, are researching and publishing papers on early modern shipwrecks.

It seems there is a greater interest in the Croatian Early Modern Period in continental Croatia. Several monographs about the Early Modern Period have been published, mostly dealing with the interpretation of castles and fortifications. These monographs also deal with material culture, especially pottery, glass and metal finds, in a scientific way. There is a relatively large number of authors and papers focused solely on interpreting material finds, mostly pottery and devotional objects. The Institute of Archaeology, the Department of Archaeology at the Faculty of Humanities and Social Sciences of the University of Zagreb, the Croatian Conservation Institute, and many local museums, are just some of the institutions researching the Early Modern Period. We need to mention the enormous contribution of conservation departments of the Ministry of Culture of the Republic of Croatia in recognizing the importance of studying the Early Modern Period in Croatia. Their work has enabled the development of Croatian early modern archaeology as a scientific discipline. For years, the Institute of Archaeology has been organizing scientific conferences as part of medieval and early modern archaeology with various topics (*Cemeteries and Funeral Customs in the Medieval and Early Modern Period in Northern Croatia* in 2014; *Medieval Settlements in the Light of Archaeological Sources* in 2015; *Sacralization of Landscape and Sacred Places* in 2016; *Fortifications, Defence Systems, Structures and Features in the Past* in 2017) that are an opportunity to share new knowledge, and more and more colleagues are taking part with topics from early modern archaeology.

Unlike Germany and the United Kingdom,¹² there are no early modern archaeology studies in Croatia. As in most universities in Central Europe, it is possible to take classes

12In Germany and the United Kingdom, it is possible to study post-medieval/early modern archaeology, industrial archaeology or, as part of historical archaeology, to major in post-medieval/early modern archaeology in the graduate studies.

na preddiplomskome studiju arheologije slušati obavezni kolegij *Arheologija novoga vijeka i modernog doba* (ranije se kolegij zvao *Novovjekovna arheologija*). Na diplomskome studiju srednjovjekovne arheologije sluša se obavezni kolegij *Arheologija kasnog srednjeg i novog vijeka*. U posljednjih pet godina obranjena su dva doktorska rada: Ana Azinović Bebek „Novovjekovni nabožni predmeti nađeni prigodom arheoloških istraživanja na lokalitetima sjeverozapadne Hrvatske“; Ivana Škiljan „Srednjovjekovni i ranonovovjekovni pećnjaci Slavonije“ te jedan diplomski rad.

Iako dakle, hrvatska arheologija od samih početaka kontinuirano istražuje nalazišta iz razdoblja novoga vijeka, postoji veliki nedostatak objava, kao i promišljenoga, znanstvenog razvoja ove grane arheologije. Da bismo u tome uspješno je potrebno je dobro postaviti ciljeve. Barbara Little navodi nekoliko ciljeva historijske arheologije koji nam mogu poslužiti kao smjernice (Little 2007: 22): 1) očuvanje i interpretiranje nalazišta; 2) dopuna i kritika povijesti; 3) rekonstrukcija načina života; 4) poboljšanje arheoloških metoda; 5) razumijevanje modernizacije i globalizacije. U sljedećem poglavlju donose se statistički podaci o stanju istraženosti novovjekovnih nalazišta u Hrvatskoj. Ti podaci mogu biti osnova za analizu stanja istraženosti, ali i smjera razvoja hrvatske novovjekovne arheologije.

STANJE ISTRAŽENOSTI

Zahvaljujući godišnjoj obavezi dostavljanja kratkih izvještaja Ministarstvu kulture Republike Hrvatske o provedenim arheološkim istraživanjima na području Republike Hrvatske, koji se objavljuju u časopisu Hrvatski arheološki godišnjak,¹⁴ bilo je moguće analizirati¹⁵ statističke podatke o novovjekovnim arheološkim istraživanjima od 2004. do 2013. godine.¹⁶

Prema obrađenim podacima od 2004. do 2013. godine na području Republike Hrvatske provedeno je 3078 radova na arheološkoj kulturnoj baštini. Radovi uključuju rekonosciranje, terenski pregled, probna, zaštitna i sustavna iskopavanja, kao i podvodna istraživanja i ostale radove (na primjer geofizička mjerenja). U tome razdoblju na novovjekovnim nalazištima¹⁷ (karta 1) provedeno je 1017 radova, što čini udio od 33 % ukupnih radova na svim arheološkim nalazištima (tab. 1).

Broj istraživanih novovjekovnih nalazišta od 2004. do 2010. kontinuirano raste u skladu s povećanjem ukupnoga broja arheoloških istraživanja na području Republike Hr-

in early modern archaeology and to major in medieval and early modern archaeology. At the Department of Archaeology at the University of Zadar,¹³ it is not until the graduate studies, focusing on medieval and early modern archaeology, that students can take a few classes that deal with early modern archaeology: *Archaeology of the Early Modern Period*, *Numismatics of the Early Modern Period*, *Glagolitic Epigraphy*, and *Movable Archaeological Finds from the 13th to the 17th Century*. In the past eight years, three doctoral dissertations have been completed: *Late Medieval and Early Modern Glazed Pottery in Wider Zadar Area* by Karla Gusar; *Medieval and Early Modern Glass (12th–19th Century) Finds from Archaeological Excavations Undertaken in the Dubrovnik Region* by Nikolina Topić; *Burials in Prehistoric Tumuli from the Late Antiquity to the Early Modern Period in the Territory from Rivers Zrmanja and Neretva* by Jure Šućur, and around twenty undergraduate and graduate theses. At the Department of Archaeology at the Faculty of Humanities and Social Sciences of the University of Zagreb, it has been possible since the academic year 2013/2014 to take a mandatory class, *Early Modern and Contemporary Archaeology* (formerly called *Early Modern Archaeology*), in the undergraduate studies in archaeology. In the graduate study in medieval archaeology, there is a mandatory class called *Archaeology of the Late Medieval and Early Modern Period*. In the last five years, two doctoral dissertations have been completed: *Early Modern Devotional Objects Found During Archaeological Excavations of Northwest Croatian Sites* by Ana Azinović Bebek; *Medieval and Early Modern Period Stove Tiles from Slavonia* by Ivana Škiljan, and one graduate thesis.

Even though Croatian archaeology, from the very beginning, has been researching archaeological sites from the Early Modern Period, there is a lack of published works and of deliberate, scientific development of this branch of archaeology. To achieve this, it is necessary to set good goals. Barbara Little mentions several goals of historical archaeology that we can use as guidelines (Little 2007: 22): 1) preserving and interpreting sites; 2) rewriting documentary history; 3) reconstructing ways of life; 4) improving archaeological methods; 5) understanding modernization and globalization. The next chapter provides statistical data on the number of explored early modern sites in Croatia. We can use this data to analyse the state of research, but also for the direction of the development of Croatian early modern archaeology.

STATE OF RESEARCH

It was possible to analyse¹⁴ the statistical data on early modern archaeological research from 2004 to 2013¹⁵ because of the annual duty to submit short reports to the Croatian Ministry of Culture on the archaeological excavations in the Republic of Croatia, published in the journal *Croatian*

¹⁴ <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=110> (13. veljače 2018.).

¹⁵ Podatke je statistički obradila Ana Fundurulić, na čemu joj najtoplije zahvaljujem.

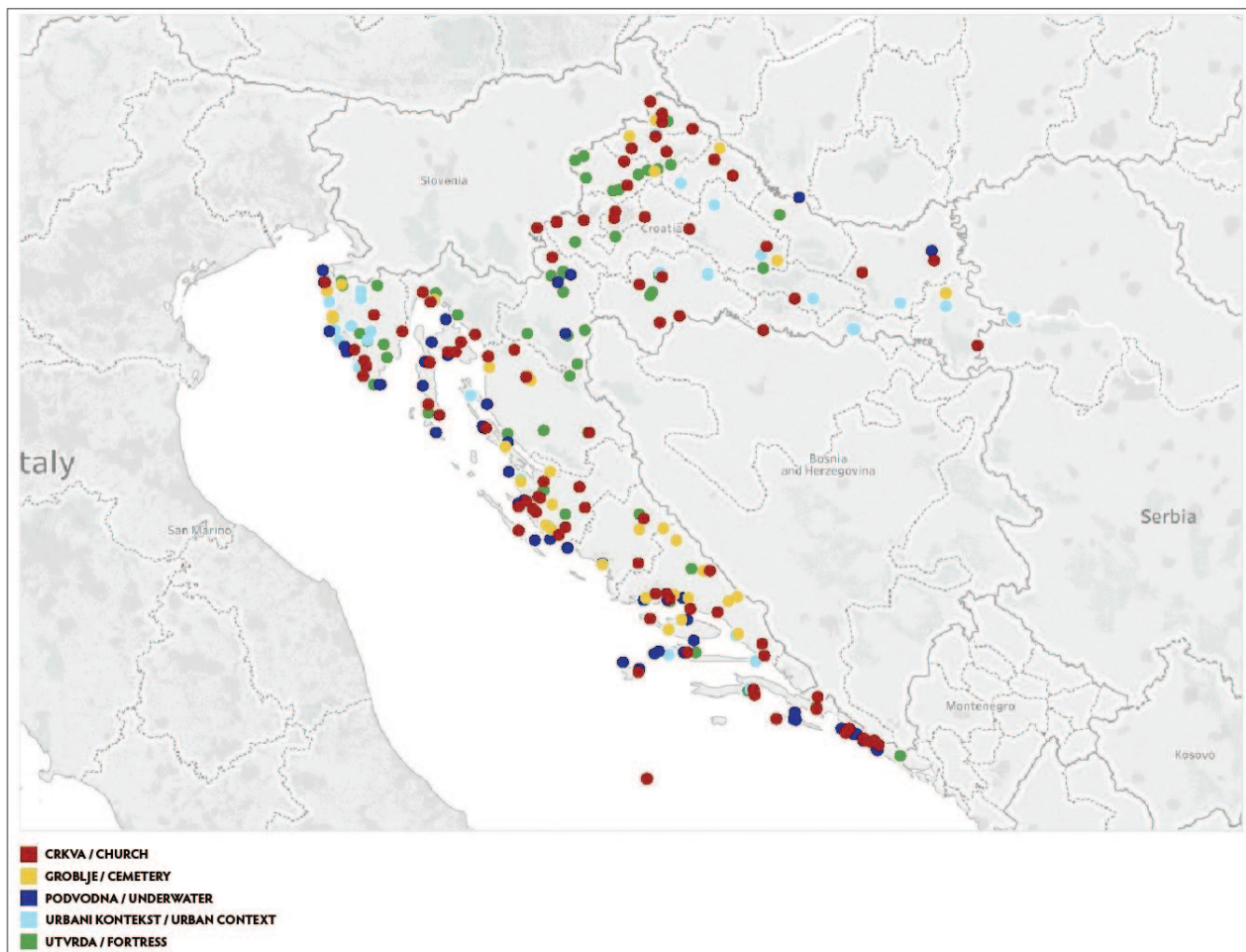
¹⁶ Kasnije godine još nisu objavljene.

¹⁷ Geolokacije lokaliteta su aproksimativne stvarnoj lokaciji arheološkoga nalazišta. Najveća odstupanja su kod podvodnih nalazišta čiji smještaj nije precizan. Karta dostupna na stranici: https://dub01.online.tableau.com/t/novivijekrh/views/Maparasprostranjenostinovovjekovnihlokaliteta/Sheet1?iframeSizedToWindow=true&:embed=y&:showAppBanner=false&:display_count=no&:showVizHome=no#3 (13. veljače 2018.).

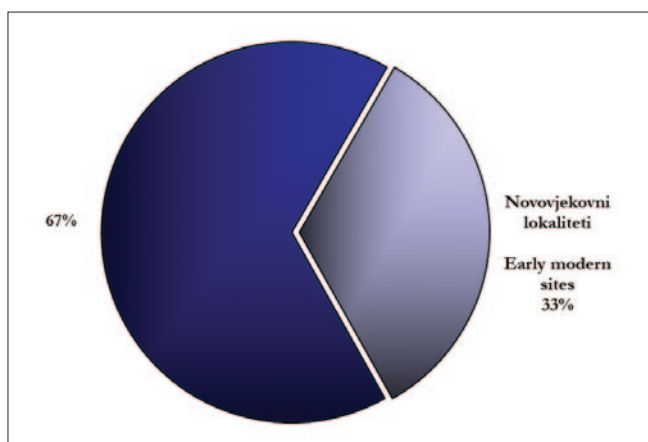
¹³ On the development of the study of medieval and post-medieval archaeology see article: Fabijanić 2014: 37–52.

¹⁴ The data was statistically processed by Ana Fundurulić, for which I am extremely grateful.

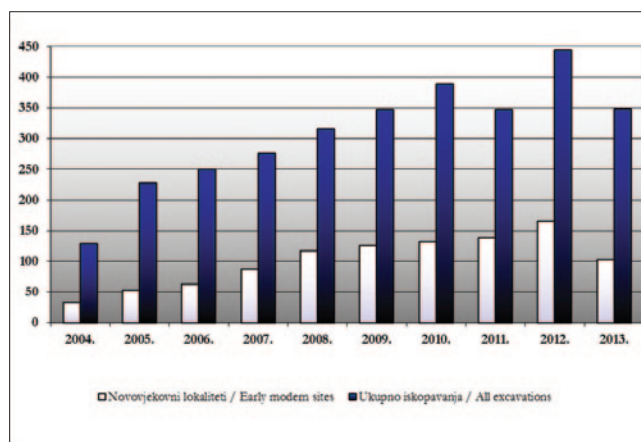
¹⁵ Later years have not been published yet.

Karta 1 Karta rasprostranjenosti istraživanih novovjekovnih nalazišta (izradila: A. Fundurulić)
 Map 1 Distribution of excavated early modern sites (made by: A. Fundurulić)

Tab. 1 Udio istraživanih novovjekovnih nalazišta od 2004. do 2013. godine u ukupnome broju svih provedenih arheoloških istraživanja u Republici Hrvatskoj (izradila: A. Fundurulić)
 Tab. 1 Percentage of excavated early modern sites from 2004 to 2013 in the total number of archaeological excavations carried out in the Republic of Croatia (made by: A. Fundurulić)

Tab. 2 Broj istraživanih novovjekovnih nalazišta od 2004. do 2013. godine (izradila: A. Fundurulić)
 Tab. 2 Number of excavated early modern sites from 2004 to 2013 (made by: A. Fundurulić)

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Sustavno iskopavanje/Systematic excavations	8	7	9	11	16	15	11	16	25	13
Zaštitno iskopavanje /Rescue excavation	12	31	29	48	59	60	67	61	61	37
Probno iskopavanje/Trail excavation	4	2	6	8	8	6	15	18	24	10
Nadzor/Supervision	1	0	6	3	9	12	17	15	9	13
Rekognosciranje/Survey	6	5	6	6	7	8	4	7	24	5
Terenski pregled/Field survey	0	0	0	5	11	11	3	5	8	8
Podvodno istraživanje/Underwater research	2	6	5	4	5	9	8	14	12	12
Ostalo/Other	0	2	2	2	1	5	7	2	3	5

Tab. 3 Vrste radova na istraživanim novovjekovnim nalazištima prema broju, po godini istraživanja (izradila: A. Fundurulić)

Tab. 3 Numbers for the types of work on excavated early modern sites, by year of research (made by: A. Fundurulić)

vatske.¹⁸ U razdoblju od 2008. do 2012. godine moguće je zamijetiti kontinuirani rast arheoloških radova na novovjekovnim nalazištima (tab. 2).

Prema vrsti radova najviše je provedeno zaštitnih arheoloških iskopavanja, zatim sustavnih i probnih iskopavanja, nadzora te rekognosciranja i terenskih pregleda. U 2012. godini zabilježen je veliki broj provedenih rekognosciranja novovjekovnih nalazišta. Podvodna istraživanja u razdoblju od 2004. do 2013. godine bila su relativno malobrojna, no ukupni broj se od 2004. godine ušesterostručio (tab. 3).

Razlike u broju arheoloških radova postoje i prema županijama. Najviše radova na novovjekovnim arheološkim nalazištima provedeno je na području Splitsko-dalmatinske županije. Zatim slijede Istarska, Zadarska, Dubrovačko-neretvanska, Grad Zagreb i Zagrebačka županija.¹⁹

Na području Ličko-senjske, Primorsko-goranske, Sisačko-moslavačke, Brodsko-posavske, Osječko-baranjske, Vukovarsko-srijemske, Šibensko-kninske, Karlovačke i Varaždinske županije u 10 godina (2004.–2013.) provedeno je između 30–60 arheoloških istraživanja na nalazištima novovjekovnoga razdoblja, dok je u Koprivničko-križevačkoj, Krapinsko-zagorskoj, Bjelovarsko-bilogorskoj i Međimurskoj županiji istraženo između 10–30 nalazišta. Deset i manje istraživanja na novovjekovnim nalazištima od 2004. do 2013. godine provedeno je u Požeško-slavonskoj i Virovitičko-podravskoj županiji (tab. 4).

Novovjekovna nalazišta objavljena u Hrvatskome arheološkom godišnjaku uključena u ovaj rad su nalazišta s kontinuitetom kroz više povijesnih razdoblja (višeslojna novovjekovna nalazišta), kao i ona koja obuhvaćaju isključivo razdoblje novoga vijeka (jednoslojna novovjekovna nalazišta) (tab. 5). U tab. 5 nisu prezentirani arheološki radovi rekognosciranja, terenskih pregleda i geofizičkih istraživanja zbog specifične distribucije nalaza. Broj arheoloških istraživanja nalazišta koja obuhvaćaju isključivo razdoblje novoga vijeka raste proporcionalno s porastom ukupnoga

¹⁸ U 2011. i 2013. godini ukupan broj arheoloških istraživanja je nešto manji.

¹⁹ Prema podacima takva situacija posljedica je mnogih čimbenika, od tipa radova (rekognosciranje i terenski pregled), intenzivnijega istraživanja u urbanim cjelinama, do načina dokumentiranja nalazišta te nikako nije vezana samo uz koncentriranu rasprostranjenost novovjekovnih lokaliteta u određenome dijelu Hrvatske.

Archaeological Yearbook.¹⁶

According to the analysed data from 2004 to 2013, 3,078 excavations were carried out at archaeological heritage sites in the Republic of Croatia. They included field surveys and trial, protective and systematic excavations, as well as underwater research and other work (e.g. geophysical measurements). During this period, 1,017 excavations were carried out at early modern sites¹⁷ (Map 1), which make up 33% of the total work carried out at all archaeological sites (Tab. 1).

The number of excavated early modern sites grew continuously from 2004 to 2010 in accordance with an increase in archaeological excavations in the Republic of Croatia.¹⁸ In the period from 2008 to 2012, we can observe a continuous growth of archaeological excavations at early modern sites (Tab. 2).

According to the type of work that was carried out, most were protective archaeological excavations, followed by systematic and trial excavations, supervision, and field surveys. In 2012, a large number of surveys of early modern sites was recorded. The number of underwater research projects from 2004 to 2013 was relatively small, but the total number increased six times since 2004 (Tab. 3).

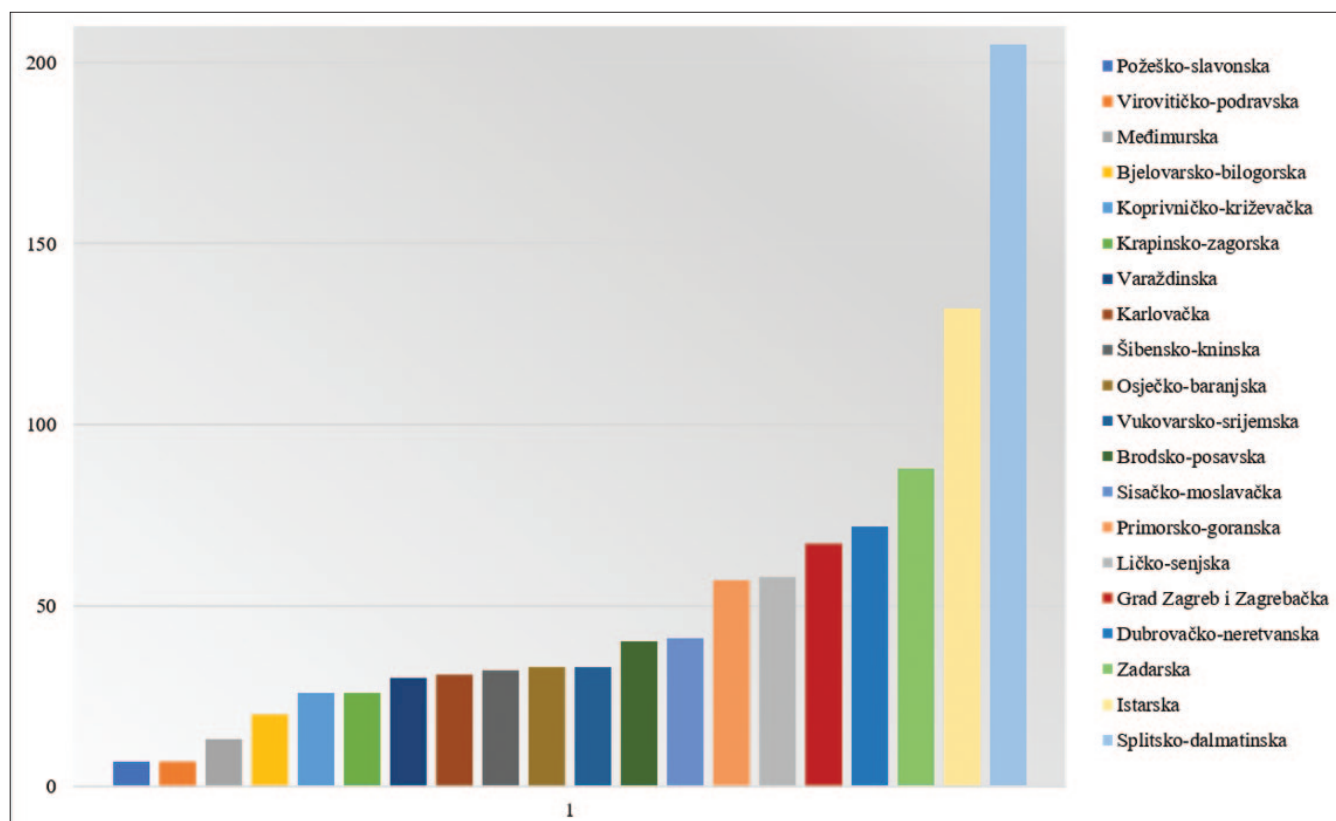
There are also differences in the number of archaeological excavations by counties. The greatest numbers of early modern archaeological sites were excavated in the Split-Dalmatia County, followed by the counties of Istria, Zadar, Dubrovnik-Neretva, and Zagreb, and the City of Zagreb.¹⁹

¹⁶ <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=110> (13th February 2018).

¹⁷ The geolocations of sites are approximate to the actual locations of the archaeological sites. The largest deviations were observed for underwater sites whose location is not precise. The map is available on the webpage: https://dub01.online.tableau.com/t/novivijekrh/views/Maparaspromstranjenostinovovjekovnihlokaliteta/Sheet1?iframeSizedToWindow=true&:embed=y&:showAppBanner=false&:display_count=no&:showVizHome=no#3 (13th February 2018).

¹⁸ In 2011 and 2013, the total number of archaeological excavations was somewhat smaller.

¹⁹ According to the data, this situation is the result of many factors, from the type of work (field survey) and more intensive research in urban complexes to the way of documenting the site, and is by no means related only to the concentrated distribution of early modern sites in a certain part of Croatia.

Tab. 4 Novovjekovna nalazišta istraživana u razdoblju od 2004. do 2013. godine prema županijama (izradila: A. Fundurulić)

Tab. 4 Early modern sites excavated in the period between 2004 and 2013 based on counties (made by: A. Fundurulić)

broja arheoloških istraživanja na području Republike Hrvatske. Novovjekovna nalazišta i dalje su najčešće istraživana u širem kontekstu prapovijesnih, antičkih ili srednjovjekovnih nalazišta.

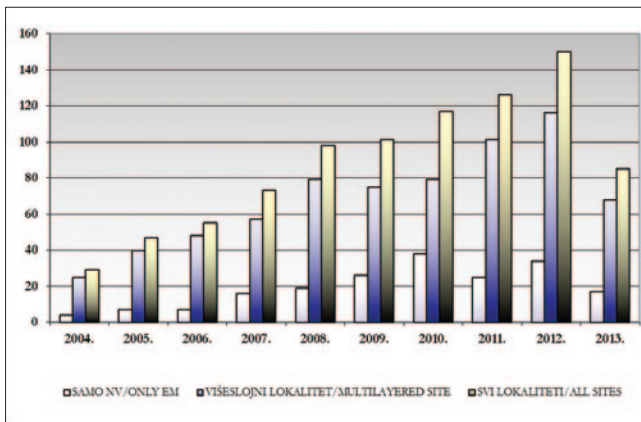
Među novovjekovnim nalazištima u objavama Hrvatskoga arheološkog godišnjaka javljaju se i ona koja pripadaju modernome dobu (oko 1% svih istraženih novovjekovnih nalazišta), no kao takva nisu prepoznata i izdvojena. Najčešće se radi o ostacima infrastrukture s kraja 19. stoljeća (npr. hidroelektrana Krka iz 1895. godine u Nacionalnom parku Krka; ostaci vodovoda iz 19. stoljeća u ulici kneza Ljudevita Posavskog u Splitu), vojnih objekata (ostaci talijanske vojarne iz Drugoga svjetskog rata u Kninu na nalazištu Kapitul ili vojnoga skladišta iz 20. stoljeća u Sisku (RB 8/II), olupina parobroda (grčki teretni parobrod *Vassilios T*, potonuo 1939. godine kod otoka Visa; teretni parobrod *Teti* potonuo 1930. godine kod otoka Visa; olupine parobroda pronađene kod otoka Paga, *Albanien* potonuo 1916. godine i *Euterpe* potonuo 1918. godine) te ostalih potonulih brodova (ostaci jedrenjaka pronađenoga na Matejušci u Splitu; brod *Re d'Italia*, potonuo 1866. godine kod Komiže na Visu; olupina talijanskoga oklopnog krstaša *Giuseppe Garibaldi* potonuloga ispred Cavtata 1915. godine; olupinua austrougarskoga broda *Szent Istvan* potonuloga 1918. godine kraj otoka Molat) ili aviona (američki bombarder *B-24 Liberator* koji se srušio kod otoka Visa 1944. godine).

U ukupnim istraživanjima svih novovjekovnih nalazišta od 2004. do 2013. godine, udio nalazišta isključivo iz raz-

In 10 years (2004–2013), 30–60 archaeological excavations of early modern sites were carried out in the counties of Lika-Senj, Primorje-Gorski Kotar, Sisak-Moslavina, Brod-Posavina, Osijek-Baranja, Vukovar-Srijem, Šibenik-Knin, Karlovac, and Varaždin. Between 10 and 30 early modern sites were excavated in the counties of Koprivnica-Križevci, Krapina-Zagorje, Bjelovar-Bilogora, and Međimurje. Ten or fewer excavations at early modern sites from 2004 to 2013 were conducted in the counties of Požega-Slavonia and Virovitica-Podravina (Tab. 4).

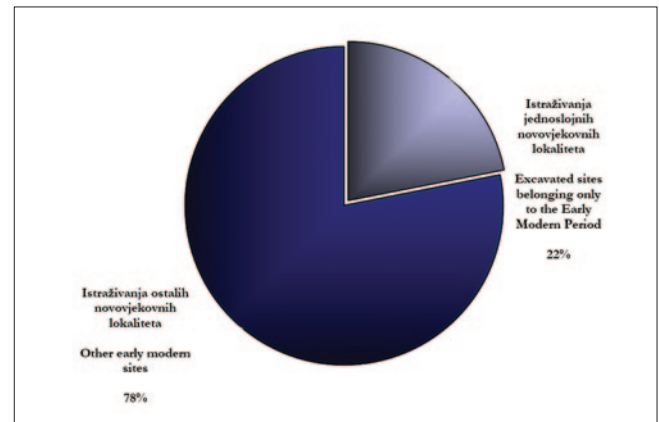
The early modern sites published in the Croatian Archaeological Yearbook included in this paper are sites with a continuity through several historical periods (multilayer early modern sites) and sites that cover only the Early Modern Period (single layer early modern sites) (Tab. 5). Tab. 5 does not include archaeological field surveys and geophysical investigations due to the specific distribution of findings. The number of archaeological excavations of the sites that cover only the Early Modern Period is proportionally increasing with the increase in the total number of archaeological excavations in the Republic of Croatia. Early modern sites are still mostly explored in the wider context of prehistoric, Roman or medieval sites.

Among early modern sites, the Croatian Archaeological Yearbook has also published sites from the Late Modern Period (about 1% of all excavated early modern sites), but they were not recognized as such or distinguished. Most often, they are the remains of infrastructure from the end

Tab. 5 Novovjekovna nalazišta Hrvatske istraživana od 2004. do 2013. godine (izradila: A. Fundurulić)

Tab. 5 Early modern sites in Croatia excavated from 2004 to 2013 (made by: A. Fundurulić)

Tab. 6 Udio istraživanih nalazišta iz razdoblja isključivo novoga vijeka u ukupnome broju novovjekovnih nalazišta (izradila: A. Fundurulić)

Tab. 6 Percentage of excavated sites belonging only to the Early Modern Period in the total number of early modern sites (made by: A. Fundurulić)

doblja novoga vijeka iznosi 22% (tab. 6).

Istraživanja novovjekovnih nalazišta podijeljena su u 5 kategorija s obzirom na temu istraživanja: crkve i groblja, utvrde, urbani kontekst, podvodna istraživanja i ostalo (tab. 7). Rekognosciranja, terenski pregledi i geofizika izdvojeni su u posebnu kategoriju i čine udio od 19%. Nalazišta koja nisu pripadala niti jednoj od ovih kategorija ili koja nisu imala dovoljnu količinu nalaza da bi se mogao odrediti kontekst, uvrštene su u kategoriju „Ostalo“. Zanimljivo je da su među tim nalazištima zamijećena i malobrojna istraživanja ostataka ruralnih naselja (Josipovac – Selište; Josipovac – Verušed; Baba Lokva; Đakovo – Štrbinci...). Istraživanja takvih nalazišta čine samo 2,6% od svih novovjekovnih nalazišta istraženih od 2004. do 2013. godine. Također su zanimljiva i špiljska nalazišta s novovjekovnim materijalom (2%) poput Novačke pećine kod Dana, spilje sv. Filipa i Jakova kod Marine, spilje sv. Ante kod Šibenika, spilje Židovske kuće kod Cerovice i Židovske kuće kod Budinjaka.

Više od 20% svih arheoloških istraživanja su višegodišnja. Ponekad zbog toga slika o broju i učestalosti arheoloških istraživanja nalazišta iz razdoblja novoga vijeka nije realna. Primjer za to su istraživanja crkvi koje često imaju više faza izgradnje i upotrebe kroz više razdoblja te se istražuju duži niz godina.

Ukoliko se iz statističke obrade izuzmu višegodišnja kontinuirana istraživanja pojedinih nalazišta, dobit će se realan broj nalazišta koja se mogu pripasti razdoblju novoga vijeka. Međutim, neka nalazišta obuhvaćaju više povijesnih razdoblja te tako daju drugačije statističke podatke (tab. 8).

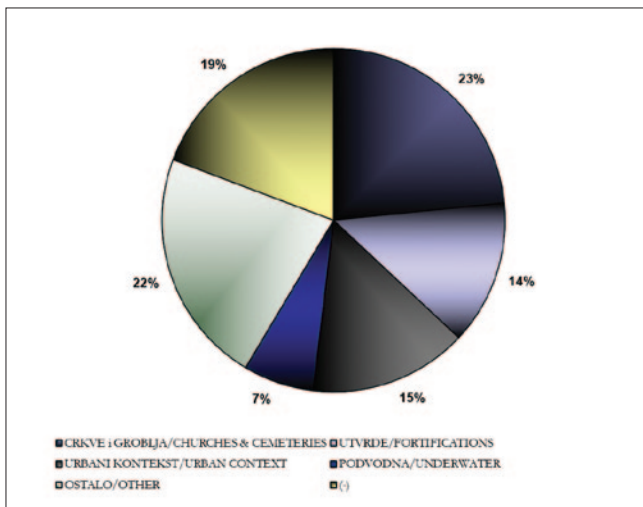
Na tab. 8 prikazane su kategorije istraživanja na novovjekovnim nalazištima koje pokrivaju više povijesnih razdoblja, a na tab. 9 prikazane su kategorije istraživanja na nalazištima koja pokrivaju razdoblje isključivo novoga vijeka (tab. 9).

Najveći udio iskopavanja nalazišta s novovjekovnim materijalom su crkve i groblja. Groblja su često istraživana uz crkvu, a istraživanja samostalnih novovjekovnih groblja nije učestalo (do 2,5%). Također, 6% istraživanja crkvi vezani su uz samostane. Razlika u postotku istraživanja crkvi i groblja između novovjekovnih nalazišta koja pokrivaju više

of the 19th century (e.g. the Krka hydroelectric power plant from 1895 in the Krka National Park; the remains of 19th century water supply in the Knez Ljudevit Posavski street in Split), military facilities (the remains of Italian military barracks from World War II at the Kapitul site in Knin or the 20th century military warehouse in Sisak (RB 8/II), steamboat shipwrecks (the Greek cargo steamboat *Vassilios T*, which sank in 1939 near the island of Vis; the *Teti* cargo steamboat, which sank in 1930 near the island of Vis; shipwrecks of steamboats that sank near the island of Pag, the *Albanien*, which sank in 1916, and the *Euterpe*, which sank in 1918), and other shipwrecks (the remains of a sailboat found in the Matejuška port in Split; the *Re d'Italia* ship, which sank in 1866 near Komiža on the island of Vis; the shipwreck of the Italian armoured cruiser *Giuseppe Garibaldi*, which sank in front of Cavtat in 1915; the wreck of the Austro-Hungarian *Szent Istvan*, which sank in 1918 near the island of Molat), or aircrafts (the American B-24 bomber *Liberator* that crashed near the island of Vis in 1944).

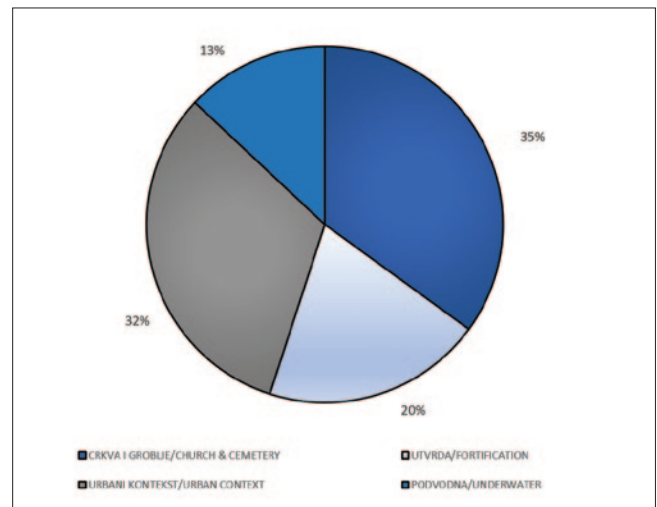
The percentage of the sites belonging only to the Early Modern Period is 22% (Tab. 6) of all excavated early modern sites from 2004 to 2013.

The research of early modern sites is divided into 5 categories based on the topic of research: churches and cemeteries, fortifications, urban context, underwater research, and other (Tab. 7). Field surveys and geophysics are in a separate category and account for 19%. The sites that did not belong to any of these categories or did not have a sufficient amount of finds to determine the context, were included in the *Other* category. Interestingly, a few excavations of the remains of rural settlements were noticed among these sites (Josipovac – Selište, Josipovac – Verušed; Baba Lokva; Đakovo – Štrbinci, etc.). The excavations of such sites account for only 2.6% of all early modern sites researched from 2004 to 2013. Cave sites with early modern material (2%) are also interesting, such as the Novačka Cave near Dana, the cave of St. Philip and Jacob near Marina, the Cave of

Tab. 7 Istraživana novovjekovna nalazišta prema kategorijama (izradila: A. Fundurulić)

Tab. 7 *Researched early modern sites by categories (made by: A. Fundurulić)*

Tab. 8 Sva istraživana novovjekovna nalazišta prema kategorijama (izradila: A. Fundurulić)

Tab. 8 *All excavated early modern sites by categories (made by: A. Fundurulić)*

povijesnih razdoblja (35%) i onih koja obuhvaćaju isključivo razdoblje novoga vijeka (29%) uvjetovana je dužim kontinuitetom korištenja crkvi i grobalja.

Utrvde i stari gradovi s kontinuitetom korištenja čine 20% nalazišta, a isključivo novovjekovne utvrde i stari gradovi 19%. Vrlo mala razlika u postotku rezultat je brojnih istraživanja isključivo novovjekovnih utvrda i dvoraca.

Istraživanja urbanoga karaktera najbrojnija su u povijesnim središtima kao što su Split, Zadar, Pula, Poreč, Rijeka, Varaždin i tako dalje. Najčešće su zaštitnoga karaktera ili se radi o nadzoru kod redovitih promjena u urbanoj strukturi suvremenoga grada. Kako se radi o malim, najčešće jednogodišnjim istraživanjima, broj dokumentiranih nalazišta je relativno velik. Razlika u postotku nije statistički relevantna

St. Anthony near Šibenik, a cave of the Jewish house near Cerovica, and the Jewish house near Budinjak.

More than 20% of all archaeological excavations take many years. Because of this, the concept of the number and frequency of archaeological excavations at the sites from the Early Modern Period is not realistic. An example is the excavation of churches that often have several stages of construction and use over many periods so the excavations and research take several years.

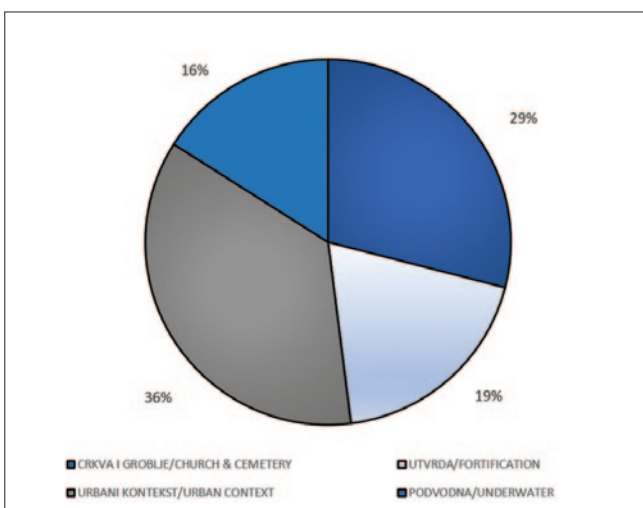
When the statistical processing does not include long-term continuous research of individual sites, it obtains a realistic number of sites which can be attributed to the Early Modern Period. However, some sites cover more historical periods and thus provide different statistical data (Tab. 8).

Tab. 8 shows categories of research at early modern sites that cover several historical periods, and Tab. 9 shows categories of research at the sites that cover only the Early Modern Period (Tab. 9).

Churches and cemeteries make up the largest percentage of the excavations of sites with early modern material. Cemeteries were often excavated together with the church, while excavations of separate early modern cemeteries were not frequent (up to 2.5%). Also, 6% of church excavations were monasteries. In church and cemetery research, the percentage difference between early modern sites that cover several historical periods (35%) and those that cover only the Early Modern Period (29%) is conditioned by the long continuity of church and cemetery use.

Continuously used fortifications and castles make up 20% of sites, and 19% are just early modern fortifications and castles. The very small percentage difference is the result of much research on early modern fortifications and castles.

There are many urban excavations in historical centres such as Split, Zadar, Pula, Poreč, Rijeka, and Varaždin. They are often rescue excavations or just a supervision because of the regular changes in the urban structure of a modern city. These types of excavations are usually small and take

Tab. 9 Istraživana nalazišta koja obuhvaćaju isključivo razdoblje novoga vijeka prema kategorijama (izradila: A. Fundurulić)

Tab. 9 *Excavated sites that cover only the Early Modern Period, by categories (made by: A. Fundurulić)*

jer ovisi o vrsti i načinu istraživanja.

Podvodna arheološka nalazišta često su mjesta koja su bila opasna za plovidbu kroz čitavu povijest. Iz toga razloga se na nekim nalazištima nalaze brodolomi od antike do novoga vijeka (13%), a nalazišta iz novoga vijeka (16%) često uključuju i brodolome iz 19. i 20. stoljeća.

Pregled stanja istraženosti novovjekovnih nalazišta omogućava donošenje određenih zaključaka o hrvatskoj novovjekovnoj arheologiji. Udio novovjekovnih nalazišta (33%) u sveukupnim istraživanjima relativno je visok i kontinuirano raste. Važan faktor predstavlja i veliki broj arheoloških istraživanja usmjeren na zaštitu kulturne baštine (oko 60 godišnje). Uglavnom su to nalazišta s dugim kontinuitetom korištenja pa gotovo sva imaju i fazu iz razdoblja novoga vijeka. Petinu svih istraživanja novovjekovnih nalazišta čine rekognosciranje, terenski pregledi i geofizička istraživanja. Među takvim istraživanjima u manjem broju su i ona koja zbog pogrešne uporabe terminologije ne pripadaju razdoblju novoga vijeka. Neka se nalazišta interpretiraju kao novovjekovna, iako nema pokretnih nalaza koji bi to potvrdili. Ovi razlozi dovoljan su argument u pokušaju postavljanja kvalitetnih temelja u hrvatskoj novovjekovnoj arheologiji. Prema temama koje zanimaju hrvatsku novovjekovnu arheologiju može se zaključiti kako nedostaje sustavno postavljen kriterij istraživanja. Tako se istražuju crkve, groblja, samostani, utvrde, brodolomi, dok su istraživanja naselja rijetka. Slično je i s istraživanjima prisutnosti Osmanlija na ovim prostorima. Iako su Osmanlije bile važan faktor na ovim prostorima 300-injak godina, osim nekoliko istraživanja (Ilok, hamam; brodolom s teretom posuđa iz Iznika, pličina sv. Pavo, Mljet) nema sustavnoga istraživanja osmanskih nalazišta (naselja, groblja?). U obradi materijalnih nalaza hrvatskoga novoga vijeka situacija je nešto bolja. Razina obrađenosti pojedinih grupa nalaza raste, međutim one su regionalno ograničene. Stanje istraženosti ne omogućava velike sinteze, međutim od negdje se mora početi.

ZAKLJUČAK

Razvoj novovjekovne arheologije u Hrvatskoj može se pratiti od samih početaka arheologije kao znanstvene discipline, uz veliki zamah u posljednjih dvadeset godina. Kako bi se novovjekovna arheologija u Hrvatskoj razvijala i dalje, potrebno je postaviti dobre temelje i definirati ciljeve. Glavni temelj razvoja su mladi stručnjaci kojima je potrebno adekvatno obrazovanje. Premala zastupljenost novovjekovne arheologije na studijskim programima Odjela za arheologiju zadraskoga sveučilišta²⁰ i Odsjeka za arheologiju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu²¹ ne može stvoriti kritičnu masu koja generira promjene. Po završetku studija arheologije, mladi stručnjaci znaju vrlo malo (ili ništa ukoliko ne odaberu kolegije iz novovjekovne arheologije), a u svome radu će se, sudeći prema brojnosti novovjekovnih lokaliteta, zasigurno u velikoj mjeri susretati s novovjekov-

only one year so the number of documented sites is relatively large. The percentage difference is not statistically relevant because it depends on the type and method of research.

Underwater archaeological sites are often places that have been dangerous to navigate throughout history. For this reason, some sites have shipwrecks from the Ancient to the Modern Period (13%), and sites from the Modern Period (16%) often include shipwrecks from the 19th and 20th century.

An overview of the state of the research of early modern sites makes it possible to reach certain conclusions about Croatian early modern archaeology. The number of early modern sites (33%) in the overall research is relatively high and growing steadily. An important factor is also the large number of archaeological excavations aimed at the protection of cultural heritage (about 60 per year). These are mainly sites that had been used over a long period, therefore almost all of them have a phase from the Early Modern Period. One-fifth of all excavations of early modern sites consists of field surveys and geophysical research. Among these excavations, there are a smaller number of those that do not belong to the Early Modern Period because of a misuse of terminology. Some sites have been interpreted as early modern, although there are no movable finds to confirm this. These reasons are a sufficient argument to try to establish quality foundations of Croatian early modern archaeology. Based on the topics that are of interest to Croatian early modern archaeology, it can be concluded that there are no systematic research criteria. Churches, cemeteries, monasteries, fortifications, shipwrecks are excavated, while the research of settlements is rare. This is similar to the research into the presence of the Ottomans in this area. Although the Ottomans were an important factor in this area for over 300 years, there has been no systematic research of Ottoman sites (settlements, cemeteries?) apart from a few excavations (Ilok, Turkish bath; the shipwreck with Iznik pottery cargo from the shallows of St. Paul, Mljet Island). The situation is somewhat better with the interpretation of the material finds of the Croatian Early Modern Period. The level of interpretation of several groups of finds is increasing, but they are regionally limited. The state of research does not allow for a great synthesis, but we must start somewhere.

CONCLUSION

The development of early modern archaeology in Croatia can be traced back to the very beginnings of archaeology as a scientific discipline, with a great momentum in the last twenty years. For early modern archaeology to continue developing in Croatia, it is necessary to set good foundations and define goals. The main foundations for development are young experts who need an adequate education. The few early modern archaeology classes available at the Department of Archaeology at the University of Zadar²⁰ and the Department of Archaeology at the Faculty of Humanities and Social Sciences of the University of Zagreb²¹ cannot create a critical mass that would generate

20 <http://www.unizd.hr/Portals/2/doc/Program%20jedinopredmetnog%20preddiplomskog%20i%20diplomskog%20studija%20arheologije.pdf?ver=2017-09-05-144506-240> preddiplomski i diplomski studij.

21 <http://theta.ffzg.hr/ECTS/Studij/Index/927> preddiplomski studij; <http://theta.ffzg.hr/ECTS/Studij/Index/1157> diplomski studij.

20 <http://www.unizd.hr/Portals/2/doc/Program%20jedinopredmetnog%20preddiplomskog%20i%20diplomskog%20studija%20arheologije.pdf?ver=2017-09-05-144506-240> undergraduate and graduate studies.

21 <http://theta.ffzg.hr/ECTS/Studij/Index/927> undergraduate studies; <http://theta.ffzg.hr/ECTS/Studij/Index/1157> undergraduate and graduate studies.

nom arheologijom. Međutim, ipak su sve brojnija istraživanja novoga vijeka posljedično vezana uz rad ovih studija kroz odgoj studenata i kreiranje te poticanje takvih istraživanja.

Kao smjernice u razvoju hrvatske arheologije novoga vijeka mogu nam poslužiti ciljevi historijske arheologije prema Barbari Little (Little 2007: 22). **Očuvanje i interpretiranje nalazišta** u smislu zaštite kulturne baštine sasvim su jasan i provodljiv cilj. Brojnost arheoloških istraživanja u službi zaštite kulturne baštine konkretan je pokazatelj kako se ovaj cilj već provodi. Potrebno je dodatno inzistirati na redovitim objavama ovakvih istraživanja. **Dopuna i kritika povijesti** usmjerena je na proučavanje različitih izvora koji vodi bližoj i boljoj suradnji povjesničara i arheologa. Arheološki i pisani izvori nisu suprotstavljeni jedni drugima, dapače nužnost bliže suradnje u interpretiranju različitih izvora jedini je mogući put u ostvarenju ovoga cilja. Tumačenje izvora, bilo onih pisanih, bilo onih materijalnih, omogućava bolji uvid u svakodnevni život proučavanih zajednica. Nužan je kritički odnos prema svim oblicima izvora (i pisanim i materijalnim) pa je tako potrebno odgovoriti na pitanja: KADA je izvor nastao, KAKO je nastao, GDJE je nastao, ZAŠTO je nastao i TKO ga je proizveo. Pisani izvori kojima se novovjekovna arheologija služi su najčešće crkvene knjige, porezni i vojni popisi, stare karte i katastri, oporuke, slike, ali i usmena predaja. Takvi izvori, ukoliko se kritički primjenjuju, upotpunjuju i tumače materijalne izvore koje arheologija istražuje. **Rekonstrukcija načina života** neposredan je rezultat arheološkoga rada. Proučavanjem i interpretiranjem načina života u novome vijeku moći će se sagledavati određeni prostor i vrijeme, kako iz uže, regionalne perspektive, tako i iz šire, europske, ali i svjetske perspektive. Bez obzira što je broj arheoloških istraživanja novovjekovnih nalazišta u Hrvatskoj relativno velik, ovaj cilj bit će dohvatljiv povećanjem broja objavljenih radova, poglavito sinteza. **Poboljšanje arheoloških metoda** nije cilj samo novovjekovne arheologije, već arheologije općenito. Novovjekovna arheologija usmjerena je prvenstveno na razvoj metoda arheološke analize i interpretacije kroz interdisciplinarnost. Prema iskustvima svjetske i europske novovjekovne arheologije, jasno je da arheologija novog vijeka, više nego bilo koja druga grana arheologije, zahtjeva interdisciplinarnu suradnju. U hrvatskoj novovjekovnoj arheologiji ova suradnja postoji na području prirodnih znanosti, antropologije i povijesti, ali nužno je uključiti i stručnjake iz etnologije (keramografija, odijevanje), povijesti umjetnosti (interpretacija slika, razvoj stilova u arhitekturi), arhivistike (poznavanje izvora), jezika (čitanje izvora), kao i stručnjaka u području religije (promjene u vjerskome životu i njihov utjecaj na život stanovništva). Novovjekovna arheologija predstavlja nastavak srednjovjekovne arheologije po metodama i glavnim predmetima proučavanja te striktno vremensko razgraničavanje nema smisla. U mnogima područjima može se prepoznati kontinuitet od srednjega vijeka – u načinu i materijalu gradnje, zadržavanju katastarskih podjela, proizvodnji uporabnih predmeta (osnovni oblici), međutim razvojem društva i poboljšanjem proizvodnje i tehnologije mijenja se i čovjekov način života. **Razumijevanje modernizacije i**

change. When they graduate with a degree in archaeology, young experts know very little (or nothing at all if they did not take an early modern archaeology class), but in their career, judging by the number of early modern sites, they will often come across early modern archaeology. However, there is more and more research of the Early Modern Period that is connected with the work of universities through the education of students and the creation and promotion of this type of research.

The goals of historical archaeology according to Barbara Little (Little 2007: 22) can serve as guidelines for the development of Croatian early modern archaeology. **Preserving and interpreting sites** in terms of protecting cultural heritage is a clear goal that can be implemented. The number of archaeological excavations in the service of cultural heritage protection is a good indicator of how this goal is already being implemented. It is necessary to further insist on regular publications of this type of research. **Rewriting documentary history** is aimed at studying different sources that lead to a closer and better cooperation between historians and archaeologists. Archaeological and written sources are not opposed to each other, but the necessity of a closer cooperation in the interpretation of different sources is the only way to achieve this goal. Interpreting sources, whether written or material, gives a better insight into the everyday life of the studied communities. There is a need for a critical approach to all forms of sources (both written and material) so it is necessary to answer the questions of WHEN the source was created, HOW it was created, WHERE it was created, WHY it was created, and WHO created it. The written sources used by early modern archaeology are mainly church books, tax and military lists, old maps and cadastres, testaments, paintings, and oral tradition. These sources, if applied critically, complement and interpret the material sources researched by archaeology. **Reconstructing ways of life** is the immediate result of archaeology. By studying and interpreting the way of life in the Early Modern Period, we will be able to look at a certain space and time, both from the narrow, regional perspectives and from the wider, European and world perspectives. Although the number of archaeological excavations of early modern sites in Croatia is relatively high, we will be able to reach this goal by increasing the number of published works, especially syntheses. **Improving archaeological methods** is the goal of not only early modern archaeology but archaeology in general. The main goal of early modern archaeology is the development of methods of archaeological analysis and interpretation through an interdisciplinary approach. Based on the experience of early modern archaeology in the world and Europe, early modern archaeology, more than any other branch of archaeology, requires interdisciplinary cooperation. In Croatian early modern archaeology, this cooperation exists in the field of natural sciences, anthropology and history, but it is also necessary to include experts in ethnology (ceramography, clothing), art history (painting interpretation, development of styles in architecture), archival science (knowledge of sources), languages (reading sources), and experts in the field of religion (changes in religious life and their impact on the life of the population). Early modern archaeology is a continuation of medieval archaeology through the methods and main objects of study,

globalizacije cilj je koji može biti ostvaren isključivo objektivnim sagledavanjem i interpretiranjem materijalnih ostataka iz perspektive mijene društvenih promjena.

Problem za arheologiju kao znanstvenu disciplinu nastupa kada se povijesne periodizacije novoga vijeka pokušaju primijeniti na rezultate dobivene arheološkim istraživanjima. Prema arheološkome kriteriju potrebno je vidjeti određene promjene u načinu života koje se mogu povezati s povijesnim periodizacijama. Za sam početak ranoga novog vijeka (kraj 15. i početak 16. stoljeća) arheološke su promjene uglavnom vidljive (organizacija gradova i naselja, novi ili drugačiji tipovi u materijalnim nalazima, promjene u sahranjivanju, promjene u naoružanju i gradnji starih gradova itd.), međutim kraj ranoga novog vijeka nije jasno vidljiv (18. stoljeće). Promjene koje se arheološkim kriterijem mogu potvrditi vežu se uz industrijalizaciju, gradnju željezničkih i cestovnih komunikacija, izmiještanja naselja, seobu u gradove, a mogu se datirati u 19. stoljeće. Ukoliko se povijesna periodizacija upotpuni arheološkim kriterijima, može se zaključiti kako hrvatska novovjekovna arheologija obuhvaća razdoblje od kraja 15. do kraja 19. stoljeća.²²

Arheologija suvremenog doba u Hrvatskoj obuhvaća razdoblje od kraja 19. stoljeća do danas. Svakako treba spomenuti kako je arheologija suvremenoga doba nužna disciplina u sagledavanju naše bliže prošlosti. Primjer za to je npr. publikacija autorice Claudie Theune-Vogt, *Archäologie an Tatorten des 20. Jahrhunderts*,²³ gdje je više nego jasno vidljivo koliko je potrebno kritički sagledavati pisane izvore. O velikim svjetskim ratovima 20. stoljeća postoje brojni pisani izvori koji ne omogućuju sveobuhvatno sagledavanje toga razdoblja. Postoji dojam kako se zna sve, jer se radi o vremenu i događajima za koje postoje i živi svjedoci. Arheologija ovdje pruža nebrojene mogućnosti objektivnoga sagledavanja događaja vezanih uz ratna zbivanja, kao što su koncentracijski logori, masovne grobnice, radni logori itd.

U Hrvatskoj na žalost, usprkos malobrojnim istraživanjima suvremenoga doba fokusiranih uglavnom na podvodna nalazišta, ne postoji interes za znanstvenim pristupom arheologiji suvremenoga doba. Nedavni događaj iz Lovasa²⁴ gdje su uz crkvu gotovo tri mjeseca virile kosti njemačkih vojnika stradalih u Drugome svjetskom ratu, bio je jasan primjer koliko je potrebno što prije promisliti koliko, kako i na koji način arheologija kao znanstvena, objektivna disciplina može pridonijeti utvrđivanju činjenica o bližoj i daljoj prošlosti. Poglavitno se to odnosi na stradanja u Prvome i Drugom svjetskom ratu, poraću, masovnim stratištima različitih razdoblja, pa čak i Domovinskome ratu. Hrvatski arheolozi, prema objavama u Hrvatskome arheološkom godišnjaku, svojim istraživanjima već sudjeluju u obrađivanju ovih tema (ostaci potonulih brodova, srušenih zrakoplova, infrastruk-

and strict time delimitation. The continuity of the Middle Ages can be recognized in many areas – the style and material used for construction, the retention of cadastral divisions, the production of usable objects (basic forms), but the development of society and the improvement of production and technology also change the way people live. **Understanding modernization and globalization** is a goal that can only be achieved through objective observation and interpretation of material remains from the perspective of alternating social changes.

A problem for archaeology as a scientific discipline occurs when the historical periodization of the Early Modern Period is applied to the results of archaeological research. Based on archaeological criteria, we need to see certain changes in the way of life that can be linked to historical periodization. At the very beginning of the Early Modern Period (late 15th and early 16th century) the archaeological changes are most visible (organization of towns and settlements, new or different types of material finds, changes in the types of burial, armaments and the construction of fortifications, etc.). However, the end of the Early Modern Period is not clearly visible (18th century). The changes that can be confirmed by archaeological criteria are linked to industrialization, the construction of railway and road communications, moving settlements, the migration to cities, and they can be dated to the 19th century. If historical periodization is supplemented with archaeological criteria, we can conclude that Croatian early modern archaeology covers the period from the end of the 15th century to the end of the 19th century.²²

Contemporary archaeology in Croatia covers the period from the end of the 19th century to the present. It should be noted that contemporary archaeology is a necessary discipline for understanding our near past. An example is a book by Claudie Theune-Vogt, *Archäologie an Tatorten des 20. Jahrhunderts*,²³ which clearly illustrates the need to critically examine written sources. There are numerous written sources on the two world wars of the twentieth century that do not allow for a comprehensive view of that period. We have the impression that we know everything because we have live witnesses for the time period and events. Here, archaeology can provide countless opportunities for an objective view of the sites related to war events, such as concentration camps, mass graves, work camps, etc.

In Croatia, unfortunately, despite some research of the Late Modern Period focused mainly on underwater sites, there is no interest in the scientific approach to the archaeology of the Late Modern Period. The recent event from Lovas,²⁴ where the bones of German soldiers killed during World War II could be seen sticking out of the ground near the church for almost three months, is a clear example

²² Ipak ovdje treba uvažiti i neke regionalne specifičnosti. Npr. u Dalmaciji je gornja granica vidljiva nešto ranije tj. u 18. stoljeću.

²³ Knjiga je doživjela dva izdanja (2014. i 2016. godine) te uskoro izlazi prijevod na engleski jezik.

²⁴ <https://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/ekshumacija-kostiju-njemackih-vojnika-u-lovasu---467258.html> (13. veljače 2018.). Loš i neprimjeren odnos prema vlastitoj povijesti može se popraviti prepoznavanjem problema iz konteksta arheologije te na taj način osigurati potreban pijetet i dostojanstvo.

²² However, some regional specificities must be considered. For example, in Dalmatia, the upper limit is visible a little bit later, i.e. in the 18th century.

²³ The book was published twice (in 2014 and 2016), and an English translation will be published soon.

²⁴ <https://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/ekshumacija-kostiju-njemackih-vojnika-u-lovasu---467258.html> (13th February 2018). Poor and inappropriate relationship to one's own history can be improved by recognizing the problems in the context of archaeology and thus providing the necessary piety and dignity.

ture Prvoga i Drugog svjetskog rata, masovne i individualne grobnice Prvoga i Drugog svjetskog rata i poraća, ali i Domovinskoga rata i sl.). Ostaje vidjeti na koji način hrvatska arheologija suvremenoga doba može doprinijeti tumačenju društvenih zbivanja na ovim prostorima. Velike su mogućnosti za razvijanje ove grane u budućnosti. Ugledamo li se na svjetsku, poglavito njemačku arheologiju suvremenoga doba, jasno je kako nam predstoji dugačak proces osvješćivanja cjelokupnoga društva o nužnosti i prednostima uključivanja arheologije suvremenoga doba kao znanstvene discipline koja objektivno sagledava i tumači život bliže i dalje prošlosti.

Zaključno, termin **arheologija novoga vijeka i suvremenoga doba** najbolje odgovara ovoj grani hrvatske arheologije.

Prijevod / Translation
Nataša Đurđević i Danijel Lončar

Lektura / Proofreading
Marko Maras

showing that we first need to consider how much, how, and in what way can archaeology contribute to determining facts about the near and far past as a scientific, objective discipline. This mainly relates to the casualties during World War I and II, the Post-War Period, mass war zones from different periods, and even the Croatian War of Independence. Croatian archaeologists, according to the publications in the Croatian Archaeological Yearbook, are already participating in the investigations of these topics with their research (shipwrecks, crashed aircraft, infrastructure from World War I and II, mass and individual graves from World War I and II, as well as the Croatian War of Independence, etc.). It remains to be seen how Croatian contemporary archaeology can contribute to the interpretation of the social events in this region. There are great opportunities to develop this branch in the future. When we look at the world, and especially German archaeology of the Late Modern Period, there is a long process of raising awareness of the entire society about the necessity and advantages of incorporating contemporary archaeology as a scientific discipline that objectively perceives and interprets the near and far past.

In conclusion, the term **early modern and contemporary archaeology** best suits this branch of Croatian archaeology.

LITERATURA / BIBLIOGRAPHY

- Adams, W. H. 1977, *Archaeology of the recent past*: Silcott, Washington, 1900–1930, *Northwest Anthropology Research Notes*, Vol. 9/1, 156–165.
- Andrén, A. 1998, *Between Artifacts and Text, Historical Archaeology in Global Perspective*, Plenum Press, New York.
- Arndt, B., Müller, U. 2015, Klasse trotz Masse? Zu einer Archäologie des 19. bis 21. Jahrhunderts, *Blickpunkt Archäologie, Die Zeitschrift des Deutschen Verbands für Archäologie*, Vol. 3, 177–183.
- Beaudry, M. C. (ed.) 1993, *Documentary Archaeology in the New World*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Bradara, T. (ed.) 2016, *Istra u novom vijeku*, Monografije i katalozi 30, Arheološki muzej Istre, Pula.
- Bradara, T., Krnjak, O. 2016, *Temporis signa, Arheološka svjedočanstva istarskog novovjekovlja*, Monografije i katalozi 26, Arheološki muzej Istre, Pula.
- Dürr, R. 2016, I. Faze ranog novog vijeka, in: *Rani novi vijek*, Völker-Rasor A. (ed.), Golden marketing, Tehnička knjiga, Zagreb, 15–17.
- Fabijanić, T. 2014, Srednjovjekovna i novovjekovna arheologija u nastavi i istraživanjima Odjela za arheologiju Sveučilišta u Zadru, *Archaeologica Adriatica*, Vol. 7/1, 37–52.
- Filipec, K. 2004, Pogovor, in: G. P. Fehring, *Arheologija srednjeg vijeka, Uvod*, Zagreb, 287–292.
- Frommer, S. 2007, *Historische Archäologie. Ein Versuch der methodologischen Grundlegung der Archäologie als Geschichtswissenschaft*, Tübinger Forschung zur Historischen Archäologie 2, Büchenbach, Verlag dr. Faustus, Tübingen.
- Hicks, D. 2008, Historical Archaeology in Britain, in: *Encyclopedia of Archaeology, Europe/West*, Pearsall D. M. (ed.), Academic Press, Elsevier, 1318–1327.
- Hicks, D., Beaudry, M. C. (eds.) 2006, *The Cambridge Companion to Historical Archaeology*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Hrvatski arheološki godišnjak*, 1/2004, Mesić J. (ed.), Ministarstvo kulture RH, Zagreb 2005.
- Hrvatski arheološki godišnjak*, 2/2005, Mesić J. (ed.), Ministarstvo kulture RH, Zagreb 2006.
- Hrvatski arheološki godišnjak*, 3/2006, Mesić J. (ed.), Ministarstvo kulture RH, Zagreb 2007.
- Hrvatski arheološki godišnjak*, 4/2007, Matica B. (ed.), Ministarstvo kulture RH, Zagreb 2008.
- Hrvatski arheološki godišnjak*, 5/2008, Mesić J. (ed.), Ministarstvo kulture RH, Zagreb 2009.
- Hrvatski arheološki godišnjak*, 6/2009, Wiewegh Z. (ed.), Ministarstvo kulture RH, Zagreb 2010.
- Hrvatski arheološki godišnjak*, 7/2010, Wiewegh Z. (ed.), Ministarstvo kulture RH, Zagreb 2011.
- Hrvatski arheološki godišnjak*, 8/2011, Wiewegh Z. (ed.), Ministarstvo kulture RH, Zagreb 2012.
- Hrvatski arheološki godišnjak*, 9/2012, Wiewegh Z. (ed.), Ministarstvo kulture RH, Zagreb 2013.
- Hrvatski arheološki godišnjak*, 10/2013, Wiewegh Z. (ed.), Ministarstvo kulture RH, Zagreb 2014.
- Jansen, H. 2012, The little dog of the Fondaco dei Tedeschi. On nations, globalization and periodization in the history curriculum, *World History Connected*, Vol. 9(3), University of Illinois, Chicago (http://worldhistoryconnected.press.uiillinois.edu/9.3/forum_jansen.html).
- Little, B. J. (ed.) 1992, *Text-Aided Archaeology*, CRC Press, Boca Raton.
- Little, B. J. 2007, *Historical Archaeology: Why the Past Matters*, Left Coast Press Inc., Walnut Creek (CA).
- Mehler, N. 2013, Breaking New Ground: Historical Archaeology in Central Europe, in: *Historical Archaeology in Central Europe*, Mehler N. (ed.), Special Publication Number 10, The Society for Historical Archaeology, Rockville, 11–31.
- Müller, U. 2013, Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit im Gefüge des Historischen Archäologien, in: *Die Aktualität der Vormoderne. Epochenentwürfe zwischen Alterität und Kontinuität*, Ridder K., Patzold S. (eds.), *Europa im Mittelalter, Abhandlungen und Beiträge zur historischen Komparatistik*, Vol. 23, Berlin 61–90.
- Nejašmić, I. 1994, Populacijski razvitak Zagreba, *Sociologija sela*, Vol. 32 (1/2), 1–12.
- Orser, C. E. Jr. 1994, Toward a global historical archaeology: An example from Brazil, *Historical Archaeology*, Vol. 28(1), 5–22.
- Orser, C. E. Jr. 1996, *A Historical Archaeology of the Modern World*, Plenum Press, New York.
- Orser, C. E. Jr. 2007, The global and the local in modern-world archaeology, in: *Constructing Post Medieval Archaeology in Italy: A New Agenda, Proceedings of the International Conference, Venice, 24th–25th November 2006*, Gelichi S., Librenti M. (eds.), Edizioni all'Insegna de Giglio, Firenze, 25–33.
- Schreg, R. 2007, Archäologie der frühen Neuzeit. Der Beitrag der Archäologie angesichts zunehmender Schriftquellen, in: *Archäologie der frühen Neuzeit, Mitteilungen der Deutschen Gesellschaft für Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit*, Vol. 18, 9–21.
- Schreg, R. 2013, Historical archaeology, History and Cultural Sciences in Germany: Some Reflections, in: *Historical Archaeology in Central Europe*, Mehler N. (ed.), Special Publication Number 10, The Society for Historical Archaeology, Rockville, 31–52.
- Schulze, W. 2016, Poziv u rani novi vijek, in: *Rani novi vijek*, Völker-Rasor A. (ed.), Golden marketing, Tehnička knjiga, Zagreb, 9–11.
- Theune-Vogt, C. 2014, *Archäologie an Tatorten des 20. Jahrhunderts*, Theiss Verlag, Darmstadt.
- <https://www.gatestoneinstitute.org/323/the-periodization-of-history--excerpts> (12. veljače 2018.).
- <http://www.ffzg.unizg.hr/pov/pov2/file.php?folder=8syllab&file=HPRNV> (13. veljače 2018.).
- <https://sha.org/about-us/what-is-historical-archaeology/> (12. veljače 2018.).
- <https://sha.org/students-and-teachers/historical-archaeology-books/> (12. veljače 2018.).
- <https://sha.org/about-us/history-of-the-sha/> (12. veljače 2018.).
- <http://chat-arch.org/> (12. veljače 2018.).
- <http://chat-arch.org/publications> (12. veljače 2018.).
- <https://journals.ub.uni-heidelberg.de/index.php/mitt-dgamn/issue/archive> (12. veljače 2018.).
- <http://www.univie.ac.at/oegm/ueber-uns.html> (12. veljače 2018.).
- <http://www.imareal.sbg.ac.at/home/institut/institutsgeschichte/> (12. veljače 2018.).
- http://gis.arso.gov.si/evode/profile.aspx?id=atlas_voda_Lidar@Arso (12. veljače 2018.).
- <http://data.opendataportal.at/dataset?tags=LiDAR> (12. veljače 2018.).
- <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=110> (13. veljače 2018.).
- https://dub01.online.tableau.com/t/novivijekrh/views/Maparasprostranjenostinonovovjekovnihlokaliteta/Sheet1?iframeSizedToWindow=true&embed=y&showAppBanner=false&display_count=no&showVizHome=no#3 (13. veljače 2018.).
- <http://www.unizd.hr/Portals/2/doc/Program%20jednopedmetnog%20preddiplomskog%20i%20diplomskog%20studija%20arheologije.pdf?ver=2017-09-05-144506-240> (12. lipnja 2018.).
- <http://theta.ffzg.hr/ECTS/Studij/Index/927> (12. lipnja 2018.).
- <http://theta.ffzg.hr/ECTS/Studij/Index/1157> (12. lipnja 2018.).
- <https://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/ekshumacija-kostiju-njemackih-vojnika-u-lovasu---467258.html> (13. veljače 2018.).
- <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/143> (12. veljače 2018.).

POPIS INTERNETSKIH IZVORA / LIST OF ONLINE SOURCES

